

Memlûk Tarihçisi Makrizi ve Hıtat-ı Makrizi’de Memlûkler Zamanında Dini Günlerde İcra Edilen Eğlencelere Dair Bilgiler Üzerine *

*On the Information About the Entertainment Performed on Religious Days in the Time
of the Memluq Period in the Mamluk Historic Makriz and the Hıtat-ı Makriz*

İlkay AKTAŞ KORUCU**

Öz

Eğlence kültürü, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanın var olduğu her yer, aynı zamanda eğlence olgusunun da sahnelendiği bir mekandır. Eğlence faaliyetleri ya da biçimleri, onları uygulayan kültürlere, ortamlara, toplumlara veya insanlara göre farklılık gösterir. Eğlence, genellikle bulunduğu ortamın yansımasıdır. Coğrafi yapının yanı sıra, sosyal ve ekonomik koşullardan da etkilenmiştir. İnsanın doğasında var olan, ondan ayrı düşünülemeyen eğlence olgusu, her toplumun, sosyal, dinî, kültürel normlarından az veya çok etkilenmiş ve her toplumda kendine özgü bir değer kazanmıştır. Genel olarak, “eğlence” başlığı altında toplanabilen şenlikler, Mısır Memlûk Sultanları döneminde de devlet erkanının resmi ve özel hayatının bir parçası olmuştur. Dinlenmek, eğlenmek, hoşça vakit geçirmek veya herhangi bir olayı kutlamak amacıyla gerçekleştirilen bu etkinlikler, Mısır halkının vazgeçilmezi olmuştur. Bu etkinliklerden bazıları saraylarda, kalelerde yapılırken; atlı oyunlar ve gösteriler ise meydanlarda yerini almıştır. Bu kadar iç içe giren eğlenceleri, sivil ya da resmi eğlenceler başlığı altında ayırmak zordur. Venedik’ten yola çıkan Avrupalı seyyahlardan Bertrandon de la Broquiere, bir Memlûk askeri ile yol arkadaşlığı yaptığı gezisinde Memlûkleri yakından tanıma fırsatı bulmuş ve onlar için “Neşeli, şen şakrak insanlardır. Canları isteyince şarkı türkü söylerler, türküler onların hayatlarının bir parçasıdır. Düşünce ve hüznü nedir bilmezler, her şeyi

* Bu makale, Ases V. International Conference On Social Sciences March 17-19, 2023’te sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara/Türkiye, ilkay.aktas@hbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7992-3067>

iyilikle karşılarlar. Sade bir yaşamın ve büyük zorlukların insanıdırılar.” ifadelerini kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Memlûk, Hitat, Memlûkler, Mısır, Eğlence Hayatı.

Abstract

Entertainment culture is as old as human history. Every place where people exist is also a place where the phenomenon of entertainment is staged. Entertainment activities or forms differ according to the cultures, environments, societies or people who practice them. Entertainment is usually a reflection of its environment. In addition to the geographical structure, it has also been affected by social and economic conditions. The phenomenon of entertainment, which is inherent in human nature and cannot be separated from it, has been more or less affected by the social, religious and cultural norms of every society and has gained a unique value in every society. In general, the festivities, which can be gathered under the title of "entertainment", became a part of the official and private life of the state officials during the period of the Egyptian Mamluk Sultans. These activities, which are carried out for the purpose of resting, having fun, having a good time or celebrating any event, have become indispensable for the Egyptian people. While some of these activities are held in palaces and castles; horse games and shows took place in the squares. It is difficult to separate such intertwined entertainments under the title of civil or official entertainment. Bertrandon had the opportunity to get to know the Mamluks closely during his travels with a Mamluk soldier and used the following expressions for hem; “They are cheerful and funny people. They sing songs when they want, folk songs are a part of their lives. They do not know what thought and sadness are, they welcome everything. They are people of a simple life and great difficulties.”¹⁹⁰

KeyWords: Makrîzî, Hitat, Mamluks, Egypt, Entertainment Life

Giriş

Memlûk tarihinin ilk dönemine şahitlik etmeleri yönünden on birinci yüzyılın sonları ile on dördüncü yüzyılın başlarında hayatta olan Memlûk

tarihçileri oldukça önemlidir. Bu bağlamda ilk sırada zikredilmeye değer müelliflerden biriside, Memlûk tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden Takiyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî'dir, (1365–1441). Kâhîre'de dünyaya gelen Makrîzî'nin ailesi Suriye'nin Ba'lebek bölgesinde yer alan el-Makârîze mahallesinden Kâhîre'ye göç ettiği için bu lakabı almıştır. Hem anne hem de baba tarafından ilmiye sınıfına mensup olması hasebiyle bu durum çocukluk dönemi eğitiminde etkili olmuştur. Babası Ali, kadı ve divan el-inşâ'da kâtiplik görevlerinde bulunmuştur. Babasının erken yaşta ölümü üzerine eğitimine başta dedesi İbn el-Saiğ olmak üzere, devrin önde gelen ulemasından aldığı derslerle devam etmiştir. Eğitim aldığı hocalarının sayısının altı yüze ulaşmasıyla övünmüştür. Fıkıh, hadis, edebiyat, tarih alanlarında çalışmalar yapmıştır. Eserlerini kaleme alırken çağdaşlarından farklı olarak o da kendisi gibi önemli idari görevlerde bulunmuş başta hocası İbn Haldun olmak üzere Zeyneddin el-İrâki, Sirac el-Bülkîni gibi hocalardan etkilenmiştir. Astronomi ile de meşgul olmuştur. Bunun yanında Sultan el-Nâsır Ferec b. Berkuk ile 1413 yılında hacca gitmiştir. Bu yıldan sonra çalışmalarını tarih ilmine vakfetmiş bu alanda telif ve tedrisle uğraşmıştır. Daha sonra tekrar hacca gittiğinde beş yıl kadar Mekke'de eğitim vermekle uğraşmıştır. Siyasi tarih yanında kültür tarihinin çeşitli dallarında da araştırmalar yapmıştır. Özellikle İslam tarihinde yetişmiş en büyük tarihçilerdendir. O dönem kendinden önce yetişmiş tarihçilerin ve çağdaşlarının ihmal ettiği kültür tarihine özellikle önem vermiştir. Bu alanda çalışmalarına devam ederken de siyasi tarihle ilgili kitaplarını özenle yazmayı ihmal etmemiştir. Bu nedenle Mısır tarihi alanında önemli tarihçilerden birisi olarak gösterilmiştir. Memlûk devri tarihçilerinin büyüklerinden olan bu büyük âlim, kendisinden sonra gelen ilim adamlarına da örnek olmuştur. el-Sehavi onun eserlerinin otuzdan fazla olduğunu, bu eserlerin 200'den fazla cilt oluşturduğunu söylemiştir. Bu eserler Mısır-Kâhîre tarihi, İslam tarihi, kültür tarihi, çeşitli ülkelerin etnografyası ve tarih konusu olmak üzere beş kısma ayrılabilir.

Makrîzî'nin en önemli eserlerinden biri olan ve üç ciltten oluşan kitap çalışmamızda kullandığımız Mısır-Kahire tarihinden, kültür hayatından, çeşitli kurumlarından bahsettiği *el-Mevâiz vel'itibar bi zîker el-Hitat ve'l-Asâr*'dir. Kısaca *el-Hitat* olarak meşhur olan bu eserde Mısır ve topografyasından, tarihinden, şehirlerinden, kanallarından ve kalelerinden bahsedilmektedir. Bununla birlikte siyasi tarihe dair önemli bilgiler de verilmiştir. Kitap yedi

bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm Mısır’ın genel coğrafyasından, ikinci bölüm şehirlerinden ve halkından, üçüncü bölüm Fustat’tan, dördüncü bölüm Kahire’den, beşinci bölüm kendi dönemindeki camilerden ve çeşitli eserlerden, son iki bölümde ise Yahudilerin, Kıptîlerin tarihlerinden, kiliselerden ve manastırlardan bahsetmiştir. Bu yönüyle kitap doğudaki ve batıdaki alimlerin büyük dikkatini çekmiştir.¹⁹¹ Hitat, Makrîzî’nin yaşadığı memluk coğrafyasında yer alan eğlence kültürüne de şahitlik etmesi bakımından değerlidir. Hitat, önemine binaen çeşitli batı dillerine özellikle de 1724 yılında Latince’ye de çevrilmiştir. Arapça neşri ise 1854 yılında Bulak-Kahire’de, 1987 yılında sadece Kahire’de basılmıştır. Son olarak Eymen Fuad Seyyid, 1996 yılında Hitat-ı Makrîzî’yi tahkikli olarak neşretmiştir.

Kitabu'l-Mevaiż ve'l-İtibar bi Zikri'l-Hutat ve'l-Asar (Hitat-ı Makrîzî) büyük bir Kahire tarihidir. Müellif bu kitabı 1417-1436 yılları arasında yazmıştır. Makrîzî’nin bu kitabındaki bilgilerin çoğunu el-Evhadi’nin müsveddelerinden aldığı tahmin edilmektedir. Fakat müellif bunu kitabında belirtmemiştir. Es-Sehavi "*Ed-Dav'u'l-Lami*" sinde eserin içeriğinin birçok yeni eklemelerle çok değiştiğini yazmaktadır. Makrîzî’nin bu kitabında diğer eserlerinde kullanmadığı birçok bilgi ve terim bulunmaktadır. Bu durum eserin değerini artırmaktadır. Özellikle ikinci ciltte Kahire ile ilgili haberler ve bu şehirde halkın orta çağlarda nasıl yaşadığı hakkında detaylı bilgiler vardır. Konular arasındaki bağlantıyı mantıki ilişkilere göre eserinde düzenleyen Makrîzî, bu yönüyle klasik kronoloji usulü tarih yazarlarından ayrılmıştır.¹⁹² Çalışmalarının çoğunu genel İslam tarihine ayırmıştır. Bu değerli eserinde geçen sosyo-kültürel hayat ve özellikle eğlence kültürüne dair verdiği bilgiler ortaçağ Türk-İslam tarihçiliği adına önemlidir. Bu çalışmamızda Hitat-ı Makrîzî’nin Kahire merkez olmak üzere Mısır ve Suriye’de Memlûk Devletinde eğlence hayatı ve eğlence kültürünün

¹⁹¹ M.M. Ziyade, “Makrizi ve Çağdaşları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.8, S.1, İzmir, 1993, s.221; İbn İyas, *Memlûk Devletinin son yılları, Kansu Gavri ve Osmanlılar (1501-1516)*, (Çev. R. Şeşen), Yeditepe yayınevi, İstanbul, 2021, s. 208-209.

¹⁹² G. Kırpık, “Orta Çağın Son Yüzyılında Mühim Tarihçiler ve Eserleri (1353-1453)”, *Akev Akademi Dergisi*, Yıl 12, S.36, 2008, s.139.

anlatıldığı bölümlerini tahlil ve değerlendirmeye tabi tuttuk. Henüz Türkçe çevirisi olmayan bu eserin Arapça iki ciltten oluşan 1998 Kâhire basımlı tahkiklerini Muhammed Ziynehum ve Mediha el-Şarkavi yapmıştır. Bizde çalışmalarımızı bu kitaptan çeviriler yaparak tamamladık. Bunun yanında müellifin yine tarih alanındaki diğer eserlerinden de faydalandık. Makrizî'nin görünürde Mısır Memlûk sultanlarını konu alan eserleri, genel anlamda tarih ve toplum yapısı hakkında yazılmıştır. Mısır Memlûk döneminin, Mısır toplumunu geriletliği düşüncesinin aksine kültür ve düşünce alanı olmak üzere hemen hemen her alanda toplumda ilerleme olduğunu keşfettik. Tarihi kaynakların çokluğu, ünlü bilim adamlarının ve düşünürlerin etkin çalışmalarının bu dönemde daha fazla görülmesi, söylenenlerin aksine ciddi anlamda bilime ve kültüre saygı duyulup önem verildiğinin en güzel kanıtı olmuştur. Bunun en büyük göstergesi Moğol istilasından kaçan herkes için Mısır'ın bir sığınak yeri olmasıdır. Ayn Calut savaşında Tatarları ezici bir yenilgiyle mağlup eden Memlûkler sadece siyasi ve askeri alanda değil kültürün, sanatın, inancın, mimari çalışmaların da hamisi olmuştur.¹⁹³ Bilimsel çalışmalarını destekledikleri birçok ünlü bilim insanının bu dönemde görülmeye başlanması tesadüf değildir. Bilim ile kültür birlikte şekillenmiştir. Bazı sultanlar sanata, edebiyata ve müziğe düşkünken bazı sultanlar mimariye düşkün olmuş halkın faydalanacağı güzel eserler inşa ettirmiştir.

Memlukler ve Eğlence

Şüphesiz eğlence, insanın hayattaki konumu veya statüsü ne olursa olsun ister yönetici ister yönetilen olsun çeşitli araçlarla yapılmış ve insan hayatının önemli bir yönünü oluşturmuştur. Özellikle eğlence insan için tarih boyunca bir gereklilik teşkil etmiştir. Bu kültür, spor, sanat ve sanatla ilgili her türlü eğlence araçları başta olmak üzere pek çok konuyu bünyesinde barındırmıştır. Arap toplumları boş zamanlarını meşgul edecek araçları bulmada yetenekli olmuştur. İslam fetihleri sonrası temas kurdukları

¹⁹³ İ. Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2000, s.22;, S.Özbek, "Yakın Doğu Türk-İslâm Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara 2002, s. 127-133.

toplumları etkilerken kendileri de yeni karşılaştıkları bu devletler ve kültürlerinden azami derecede etkilenmiştir. Bu etki her alanda kendini göstermiş olup bunlardan top, topuz, çevgen, tavlâ ve benzeri eğlence oyunları günümüzde dahi çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

Memlûk köle askerlerinin geldikleri bozkır coğrafyasından taşıdıkları yaşamlarını, yeni coğrafyaya ve kültüre entegre olmaya çalışmışlardır. Daha küçük yaşta köklerinden koparılan bu çocukların ülkeyi yöneten bir askeri sınıf olarak ayakta kalabilmeleri, yeni geldikleri coğrafyada yerli unsur olan toplumla karışmama ilkesine bağlıdır. Babadan oğula geçmeyen veraset sultanı öldürenin sultan olduğu sisteme dayanmıştır. Öldüklerinde ise malları, paraları, cariyeleri, köleleri, çocukları ve aslında sahip oldukları her şey efendilerine veya onları öldürenlere ya da en güçlü yapı olan devlete intikal etmiştir.¹⁹⁴ Zamanla medeni bir hayat yaşamış, evlenip çocuk sahibi olmaya başlamışlar ve bunun doğal sonucu olarak Mısır’da asimile olmuşlardır. Memlûkler, zamanla Mısır halkını da kültürel anlamda etkilemiştir. Zaten eğlenmeyi ve eğlenceyi çok seven Mısır toplumu Memlûk Sultanları döneminde neredeyse eğlencesiz bir hafta geçirmemiştir.

Çalışmamızın temelini, özellikle Makrizî’nin Hitat’ı merkez olmak üzere ana kaynaklarımızın ve telif eserlerin bize verdiği bilgiler dahilinde Memlûk sarayı, üst düzey devlet adamları ve Mısır Memlûk Dönemi halkı arasında icra edilen eğlence, şenlik ve merasimleri ihtiva etmiştir. Bu eğlenceler halkı ve askeriyle birlikte oyalamak, talimler yaptırmak, milli birlik ve beraberliği güçlendirmek için yapılmıştır. Zamanla resmi ve sivil (asker–halk) eğlencelerinin iç içe yapıldığı ortak eğlenceler olmuştur. Bazen bu eğlencelerin olumsuz olayları unutturmak, felaketlerin kötü etkilerini hafifletmek için yapıldığı da olmuştur. Bu nedenle de tüm insanların eğlencelere katılmasına izin verilmiştir. İlk dönemlerde mesafeli durdukları İslâm inancını zamanla benimsemişler, eğlence kültürleri de bu minvalde şekillenmiştir. Memlûk dönemi Mısır ve Suriye’inde bütün İslâm aleminde

¹⁹⁴ S. Özbek, “Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar Sultanı Öldüren Sultan Olur”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, C. 32, S. 53, Ankara 2013, s. 155-172.

olduğu üzere, dini bayramlara, mevlit kandili, hicri yılbaşı ve aşure günü gibi özel günlere büyük önem verilmiştir. Bu bayramlarda ve özel günlerde İslami kurallar çerçevesinde dini ritüeller ve eğlenceler düzenlenmiştir. Bunun yanında devlet kurdukları coğrafyada bulunan Hıristiyan, Yahudi ve diğer dinlere sahip halklara taşkınlık yapmadıkları sürece inançlarını özgürce yaşamalarına ve kendilerine ait eğlenceleri düzenlemelerine de izin vermişlerdir. Sonuç olarak sadece Mısır kültürüne ait unsurlar değil bozkır Asya'sı ve Bizans kültürüne ait unsurlar da bu kültürde yer bulmuştur.

Makrîzî'nin ve dönemin tarihçilerinin verdiği bilgilere göre, özellikle sultanın himayesinde düzenlenen dini nitelikli eğlence ve merasimlerde kurulan sofraların büyüklüğü, dağıtılan hediyelerin çokluğu haddi aşmamak kaydıyla düzenlenen eğlencelerin detaylı tasvir edilmesi dikkat çekicidir. Sultan ve Memlûk uleması dini bayramlarda ve kutsal kabul edilen bu günlerde sofralarını fukaralara açtıkları gibi fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine hayır ve sadaka dağıtma hususunda da adeta birbirleriyle yarış içine girmiştir. Memlûk kaynaklarında bu konu hakkında detaylı bilgiler bulmak mümkündür. Bu günlerde yapılan eğlence ve şenliklerin yanı sıra dağıtılan sadaka ve yardımlar devlet içerisinde birlik ve beraberliği sağlayan önemli tesanüt unsurları olarak kabul görmüştür. Eğlence ve şenliklerin en önemli unsuru olan şiir, müzik, müzisyenler ve süslenme çalışmalarının temel konularını oluşturmuştur. İçkili-şarkılı eğlence meclislerine ek olarak sultanlar ve şehzadeler de bu eğlencelere bizzat katılarak dans etmiştir. Eğlence meclislerine önem vermelerinden dolayı sesi yüzlerce yıl bile konuşulacak değerli şarkıcılar bu dönemde ortaya çıkmıştır. Şarkıcılar en parlak dönemlerini Memlûk devletinde yaşamıştır. Delili ise müzik aletlerinin bu dönemde geliştirilmiş olmasını gösterebiliriz. Diğer bir eğlence unsuru ise avcılık ve avlanma yerleri olmuştur. Memlûk devletinin eğlence törenlerinde Memlûk sultanlarının Mısır'ın değişik bölgelerine ava çıkması seremoni eşliğinde gerçekleşmiştir. Sultanın memlukleriyle beraber topluca sürek avı niteliğinde ava çıkması bir askeri eğitim amacı taşımakla birlikte, beraberinde eğlence sofralarının kurulmasını, atlı sporların yapılmasını, müzikli meclislerin ve şarkıcıların yer aldığı organizasyonların düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Aristokrat oyunları olan bu sporları sultanlar, şehzadeler, emirler

ve Memlûk askerleri gerçekleştirirken halkın bu oyunlardaki rolü seyirci olmakla sınırlı kalmıştır. Genel olarak bakıldığında devletin gücü ve zenginliği eğlencelerle gösterilmiştir. Eğlence kültürü, ülkenin ekonomik durumunun popülaritesinden veya gerilemesinden etkilenmiş, bu nedenle zenginliğin arttığı zamanlarda popüler olmuş, kriz, kıtlık ve salgın hastalık zamanlarında gerilemiştir. Çerkez Memlûkler döneminde ise ülkede ne olursa olsun eğlenceler yapılmaya devam etmiş hatta ekonomik durumun bozulduğu dönemlerde de eğlence faaliyetlerinin devam etmesi halk arasında rahatsızlıklar yaratmıştır. Bu durum sonun başlangıcı olmuştur.

Memlûk döneminde, gerek dönemin yerli ve yabancı kaynaklarında yer alan bilgiler gerekse minyatür, figür, hikâye, şiir, belge ve kullanılan eşyalardan faydalanarak hem saray hem de sivil halkın eğlence kültürü, bu kültürün hangi unsurlardan beslendiği ve tarihsel gelişimi ortaya çıkarken aynı zamanda bu kültürün Mısır halkının günümüz yaşamına kadar taşındığını görebiliyoruz.

Hıtat-ı Makrîzî’de Memlûk Devri Sosyo-Kültürel Hayat Hakkında Verilen Bilgiler

Memlûkler döneminde, saltanata ilişkin merasimler, kamuya ait yeni binaların açılması, ordunun seferden dönmesi, küre oyunu, nevruz, âşûrâ, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, devlet ricalinin sağlığına kavuşması, düğünler, sünnet törenleri, Mısır’a mahsus hususi günler gibi çeşitli sebeplerle gerek resmi gerekse halk tarafından yapılan kutlamalar tertip etmişlerdir.¹⁹⁵ Çeşitli vesilelerle düzenlenen bu kutlama ve eğlencelerde savaşa hazırlık niteliği taşımasından dolayı cirit, çevgen, ok atma gibi askeri oyunlar, gösteriler, içkili-şarkılı ziyafetler önemli yer tutmuştur.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Said Abdulfettah Aşur, “*Muctema El-Mısır fi Asr Selatiyn El-Memalik*”, 1992, s.132-142; S. Kortantamer, “Memlûk Toplumunda Kadın”, *Ortaçağda Kadın* (Ed. A. Çetin), Ankara, 2011, s.167; C. Kanat, “Memlûk Devletinde Eğlence Kültürü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XDI, S. 1, 2007, s.54; F. Akkuş Yiğit, “Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX / 1, 2015, s.49-50.

¹⁹⁶ M. Ersan, “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkanının Eğlence Hayatı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2006, C.XI, S.1, s. 73

Makrîzî'nin verdiği bilgilere göre Memlûk devrinde eğlence hayatına dair yer alan bilgiler şu şekildedir:

Memlûk sultanları döneminde yapılan bu bayram veya kutlamalarda ülke her zaman dini ya da milli bayramlara, sultanın resmi merasim ve kutlamalarına, Müslümanlar ile Hıristiyanların mahallelerinde yapılan kutlamalardan birine şahit olmuştur. Buradaki toplum için hemen hemen her gün bir merasim düzenlenmesi veya kutlama yapılması yeni bir şey olarak görülmemiştir. Mısır toplumu, Fatmilerden bu yana bayram, tören ve kutlamaları düzenlemeyi çok sevmiştir. Memlûkler, bayram ve törenleri önemsemeye Eyyubi sultanlarının yaklaşımını takip etmiştir. Daha ziyade Memlûkler para, zenginlik, servet bolluğu gibi durumlardan etkilenerek bayram ve kutlama sayılarını arttırmış, bunlara sürekli yeni eklemeler yapmıştır. En büyük kutlamalar; Hicri yılbaşı kutlamaları, âşûrâ bayramları, Hz. Peygamberin doğumu günü kutlamaları, Mekke ve Medine'ye gönderilen hediyelerin sergilendiği mahmilin dolaştırılması, Ramazan ayı, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı ve ardından Nil bayramları olmuştur.¹⁹⁷

Memlûkler, Orta Asya'dan getirdikleri eğlence kültürlerini Arap, Acem ve Anadolu'nun yerli unsurlarının kullandığı sazlar, şarkılar, yemekler ve içeceklerle zenginleştirerek devam ettirmişlerdir. Bununla birlikte sultanlar, her ne kadar içkili eğlencelerde, köşk ve saraylarda özellikle devlet erkânı ile eğlenmeyi tercih etmişlerse de, seferlerde askerler ile tahta çıkış ve düğün gibi geneli ilgilendiren kutlamalarda ise halkın katılımıyla ve toplu olarak eğlendikleri görülmüştür.¹⁹⁸ Ayrıca yeni inşa edilen binalar, saray, cami ve bahçelerin açılışı için de kutlamalar düzenlenmiştir.¹⁹⁹ Aynı zamanda Memlûklerin zenginleştirdikleri bu eğlence kültürü kendilerinden sonra gelen Osmanlıları da nispeten etkilemeyi başarmıştır. Bu etkiye en büyük

¹⁹⁷ İbrahim Hüseyin Said, *El-Bahriye fi Asr Selatin Memalik*, Zagazig Üniversitesi, Şarkiyeye, Mısır, 1983, s.72; İbn Tagrıberdî, *el-Menbelu's-sâfi ve'l-müstevfiba'de'l-vâfi*, (thk. M. Muhammed Emin), C.VI, Merkezü Tahkiki't-Türâs, Kahire, 1990, s. 866; El-Makrizî, (1364-1442), *es-Sulûk li-Marifet Dîvel el-Muluk*, Tahkik Muhammed 'Abd el-Kadir 'Ata, Beyrut: Dâr el-Kutub el-Telmiye, 1997, s. 841.

¹⁹⁸ M. Ersan, a.g.m., 2006, s.93.

¹⁹⁹ C. Kanat, a.g.m., 2007, s.56.

örnek Memlûklerden Osmanlıya intikal eden Mahmilin dolaştırılması şenlikleri diye biliriz.

Makrizî’nin *el-Hıtaf*’ında sıkça bahsedildiği gibi sofrâ, eğlencelerin en temel unsurudur. Kimin nerede nasıl oturacağı ve sofrada nelerin hangi sıra ile ikram edileceği kısaca sofrâ adabı ile düzeni çok önemlidir. Sultanın katıldığı eğlencelerde, devlet erkanının protokol kaidelerine göre yerlerini almalarını ve meclisin düzenini sağlamak görevinin, Emir-i Meclis’in²⁰⁰ sorumluluğunda olduğu anlaşılmaktadır. Bu da bize eğlencelerde mutfağın ve mutfak düzenin önemli bir role sahip olduğunu göstermiştir. Çağdaşları gibi hareketliliğin hiç bitmediği bir alan olan Memlûk saray mutfağında üstten alta doğru bir görevlendirme sırası vardır. Sultanın sofrasını hazırlamak ve yemek yemeden önce yemeğini tatmakla görevli olan çâşnigirin dışında, bezm meclislerindeki hizmetlilerin amiri olan Emir-i Meclis, içki meclislerinde hükümdarın içkilerini ve şerbetlerini hazırlayan şarabdar; yine içki meclislerinde sultana ve davetlilere şarap sunan sakiler, ziyafet sofraları ile içkili eğlencelerin başlıca görevlileri arasında yer almıştır. Çağdaşlarından biraz farklı olarak aşağıda da zikredeceğimiz gibi simat adı verdikleri sofranın zengin menüsünü balık değil et ve etten mamul yemekler oluşturmuştur. Bu zengin sofraların yemek çeşitleri içerisinde önemli bir yere sahip olan et, çeşitli vesilelerle ikram edilen yiyeceklerin başında gelmiştir.²⁰¹ Bu mutfaklar aynı zamanda Ramazan ayında kale dışındaki halk için de yemekler yapılmıştır. Memlûk sultanları, fakir ve ihtiyaç sahipleri, oruçlarını açsınlar diye Ramazan ayında hususi mutfaklar kurdu muştur. Sultan Baybars döneminde Ramazan aylarının her günü ülke dahilinde bu mutfaklarda çıkan yemeklerin sayısı beş binlere ulaşmıştır. Sultan Melik Zahir Baybars’ın adeti olduğu üzere Ramazan aylarında Mısır ve Kahire’deki mutfaklara sadakalar gönderilmiştir. Buralarda her gece fakirlere yemekler dağıtılmıştır.

²⁰⁰ el-Melikü’z-Zâhir Baybars tarafından ihdas edilmiş bir görevdir. Bu görevli Askeri sınıftan birisi olup, protokoldeki yeri büyük emirler arasında üçüncü sıradadır. Sultanın yaptığı resmi ve gayr-ı resmi toplantılarda önceden gerekli hazırlıkları yapar, protokolü düzenler ve gündemi tespit ederdi. İbnKennan bu görevin en-Nasır Ferec döneminde iptal edildiğini kaydetmiştir. Bkz. Hadikatu’l-Yasemin, s. 115.

²⁰¹ M. Ersan, a.g.m., 2006, s. 89.

Bir diğer unsur ise bu özel günlerin kutlandığı yerlerdir. Şenlikler ve bayramlar bu kutlamaya katılan halkın tamamını içine alabilecek genişlikte olan meydanlarda yapılmıştır. Makrîzî eseri *el-Hıta'*ta hususi olarak bu meydanlara başlık açmıştır. Eğlencelerin düzenlendiği meydanların şekli, isimleri ve ne amaçla nasıl kullanıldıkları hakkında geniş bilgiler yer almıştır. Asya bozkırlarında bu kutlama şenlikleri, Meydanlarda yapıldığı için o bölgeden getirilen Memlûkler de kutlamalarını böylesine büyük meydanlarda düzenlemeyi tercih etmişlerdir. Özellikle şehir hayatının gelişmesinden sonra, bu türden şenliklerin meydanlarda yapılmasının daha da bir önem kazandığı anlaşılmıştır.²⁰²

Eğlenmenin ve eğlencenin bir diğer unsuru olan müzik, müzisyenler ve şarkıcılar Mısır Memlûk sultanları döneminin vazgeçilmez bir ögesi olmuştur. Memlûk saray erkânının şarkıcılara ve şarkı meclislerine olan tutkunluğu çok fazladır. Çağdaşlarından farklı olarak sadece kalede değil muhteşem büyüklükte süslü meydanlarında da sabah ve akşamları şarkılı etkinlikler düzenlemiş bu etkinliklerde eğlenmişlerdir. Bu nedenle eski Mısır, Grek, Çin ve Hint gibi belli başlı kültür ve medeniyet coğrafyalarında düşünür ve müzisyenler, müzikle ilgili çeşitli yorumlarda buldukları gibi, ortaçağ Müslüman bilim adamları da müzik aletlerini geliştirerek musiki alanına önemli açılımlar kazandırmıştır. Yabancı seyyahların dahi dikkatini çekip çizimlerine taşıdığı ve günümüzde Avrupa kiliselerinde kullanılan müzik aletlerinin temeli bu coğrafyadan gitmiştir. Öte yandan, İslamiyet öncesi ve sonrası Türklerde birbirinden farklı müzik aletlerinin varlığı, bize, Türklerin musiki açısından zengin bir gelenekleri olduğunu göstermiştir.²⁰³

Bir geminin suya indirilmesi, fetih haberleri, Filistin'deki peygamber türbelerinin örtülerinin gönderilmesi şenliği, Nil nehri bendinin açılması hatta türbe ziyaretleri bile birer eğlence olarak kutlanmıştır. Buna örnek olarak, Şaban ayında sultan, Yeşbek'in Matariye'deki bir türbeye gitmesi ve orada gecelemesi gösterilebilir. Burada emir Zeyneddin Berekat b. Musa,

²⁰² T. Baykara, "Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler", *Erdem dergisi Dergi Park Akademik*, S. 36, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2000, s.898.

²⁰³ S. Kara, "Selçuklu Türkiye'sinde Eğlence Türü Olarak Bezm ve Musiki", Karabük Üniversitesi, *Bilgi Dergisi*, S. 68, 2014, s.169.

ona mükellef bir sofraya açmış, çeşitli balıklardan hazırlanmış yemekler, kuzu etinden yapılmış kebaplar, meyveler ve sairinden oluşan lezzetli yemekler eşliğinde sunulmadık şey bırakılmamıştır. Bu türbe ziyareti esnasında Sultanın yanında şarkıcılar, farklı musiki enstrümanlarını çalan sanatçılarda bulunmuştur. Sultan çok neşelenmiş ve iki gün boyunca türbede kalmıştır. Sultanın burada olduğu süre içerisinde Türbe bahçesinde bulunan bir süs havuzu da su ile doldurulmuştur.²⁰⁴

Genel anlamda bakıldığında Memlûk sultanları ve devletin ileri gelen devlet adamları Müslüman olmalarına rağmen Türk kültüründen beslenen eğlence anlayışıyla kutlamalar yapmıştır. Türkler İslâmiyet’i kabul etmeden önceki kültürlerinde var olan usul çerçevesinde hareket edip kadınların ve erkeklerin aynı mekânda eğlencelere katılmalarında bir sakınca görmemiştir. Bu bize onların kendi örf, adet ve geleneklerini yerine göre devam ettirdiklerini göstermiş, Osmanlı devletinin Mısır’ı fethinden sonra da bu kültür yok olmadan sürdürülmüştür. Hatta bu konu, Andre Raymond’un “1760 yılında bir Emîr’in Şatafath Evliliği Töreni” başlıklı eserine kadar girmeyi başarabilmiştir.²⁰⁵

Mısır halkı eğlenmeyi o kadar abartmıştır ki, en basit anma törenleri bile sınır tanımaz eğlencelere dönüşebilmiştir. Buna örnek olarak 23 Mayıs 1507 gecesi Bulak’ta²⁰⁶ Ehl-i Beyte mensup bir şahsın anma merasimi yapılmıştır.²⁰⁷ Kaynaklar bu anma merasimleri sırasında Bulak’ın büyük bir kalabalığa sahne olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca bu süre içerisinde Bulak’ın karşısında beş yüz çadır kurulduğu, dükkânlardan oluşan bir çarşı yapıldığı,

²⁰⁴ İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s.387.

²⁰⁵ C. Kanat, *a.g.m.*, 2007, s.60-61; S. Özbek, *Moğolları Durduran Türk Sultanı Baybars*, Ankara 2018.

²⁰⁶ Bulak: Mısır’da matbaasıyla ünlü tarihi bir yerleşim birimidir. Eski Kahire’nin 2 km. kuzeybatısında ve Nil nehrinin batı kıyısında yer alan Bulak’ın kuruluşu Memlûk Sultanı Melik Zahir Baybars (1260-1277), gelişmesi ise Muhammed b. Kalavun (1309-1340) dönemine rastlar. Muhammed b. Kalavun’un 1325’te kazdırdığı Nasrî Kanalı’yla bugünkü Kahire’den ayrılır. Bkz. Cengiz Kallek, “Bulak”, *DİA.*, C.VI, 1992, s.387

²⁰⁷ Cengiz Kallek, “Bulak”, *DİA.*, C.VI, 1992, s.387.

insanların eğlenmek, gezinti yapmak için sınır tanımadığı, bolluk ve emniyet sebebiyle birkaç gece burada kaldıkları da zikredilmiştir.²⁰⁸

Ramazan Ayı ve Ramazan Bayramı Eğlenceleri

Ramazan ve Kurban Bayramı olmak üzere İslâm'da iki dini bayram vardır. Memlûk sultanlarının da bu dini bayramlara özel bir ehemmiyet verdiklerini kaynaklar ölçüsünde öğrenebilmekteyiz. Henüz Ramazan Bayramı gelmeden başlayan kutlamalar Ramazan ayına girilmesiyle birlikte zirve yapmıştır.

Makrîzî, eserinde Ramazan ayı ve Ramazan Bayramı konusuna ayrı bir başlık açıp, geniş bir yer vermiştir.²⁰⁹ Ramazan ayının ilk gününde kutlama âdeti olarak rütbe sahibi emirlere ve diğer hizmetlilere tabak adı verilen içerisinde çeşitli yiyecekler ve kıymetli hediyeler içeren birer bohça yollandığından bahsetmiştir. Ayrıca bahsedilen kişilerin evlatlarından her birine de aynı şekilde içinde tatlı ve altın çıkını/kesesi bulunan birer tabak gönderilmiştir. Bunlara ilaveten devlet memurlarının çoğuna da böyle bir ikramın yapıldığı tahmin edilmektedir. Memlûk kaynaklarında Ramazan'ın ilk günkü bu ikramını “Gurre-i Ramadan” (Ramazan başı) ikramı olarak kaydedilmiştir.²¹⁰

Dönemin ünlü seyyahı İbn Battuta Ramazan ayından bir gün öncesine denk gelen Mısır ziyaretinde gördüklerini kaleme aldığı seyahatnamesinde Mısırlıların Şaban ayının yirmi dokuzuncu gününde gerçekleşen ve Ramazan ayının girişini temsil eden hilalin tespiti (ru'yet-i hilal), büyük bir şenlikle yapıldığını detaylarıyla aktarmıştır. Buna göre; Mısır Memlûk Sultanları döneminde Nehrariye bölgesinin Abyar şehrinde Ramazan'ın başlayıp başlamadığını anlamak için ayı gözetledikleri güne “yevm-i rakebe” denilmiştir. Şaban ayının yirmi dokuzuncu günü ikindi namazından sonra seçkinler, şehrin kadıları ve nüfuz sahibi saygın insanlar kadı efendinin evinde toplanmış, Nakibü'l –Müteammimin (bilginlerin teşrifatçısı) temiz ve

²⁰⁸ İbn İyas, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s.132-133.

²⁰⁹ Makrîzî, *el-Mevâzî ve'l-İ'tibârî-Zikri'l-Hitat ve'l-A'sâr*, tahk. Muhammed Zinhum – Mediha Şarkavi, C. II, Mektebet-i Medbûlî. Kâhire, 1998, C.II, 112.

²¹⁰ *el-Hitat*, C.II, s.351.

güzel elbiseler giyinmiş halde kapıda beklemiştir. Fıkıh bilgini yahut seçkinlerden biri geldiği zaman ‘Bismillah falanca adam ‘deyip önüne düşürerek onu içeri götürmüştür. Fıkıh bilgileri ve saygın kişilerin hepsi buraya geldikten sonra kadı ile maiyetindekiler hep beraber atlarına binmiş, şehirdeki erkekler ve çocuklar hilali beklemek için şehrin dışında yüksek bir yere ulaşana kadar onları takip etmiştir. Burası kasaba dışında ay gözetlemesi için yapılmış, halı ve kilimle döşenmiş gayet yüksek bir yer olup, hilali görmeleri sabit olunca, kadı ve beraberindekiler akşam namazından sonra ellerinde mumlarla, meşalelerle ve kandillerle geri dönmüştür. Fakat havanın kapalı olması veya bazı yerlerde hilalin görülüp bazı yerlerde görünememesi durumunda bir karışıklık çıkarsa orada bulunan iki kişinin şahitliği yeterli görülmüştür. Hilalin görülmesi sabit olunduktan sonra mum tüccarları dükkanlarında mum yakarak, kapı önlerini aydınlatmıştır. Yollarda, sokaklarda ve camilerde kandiller yakılmaya başlanmış, böylelikle ramazan ayı boyunca bütün geceler gündüze dönüşmüştür. Mısır’da bu şenlikler her sene bu şekilde tekrarlanmıştır.²¹¹

Makrizî, Ramazan ayı kutlamalarından bahsederken “Ramazan ayında insanlar arasında çeşitli iyilikler ve bağış yapılmıştır” demiştir. Şerif Cevani ise Kitabu’n-Nikat adlı eserinde Mısır’da kadıların Ramazan’a üç gün kala Kahire ve Mısır’ın taşra bölgelerinde bulunan camileri ve türbeleri denetlemeye çıktıklarından bahsetmiştir. Denetime çıkan kadılar ilk olarak Cami-i Mikyas’ı ziyaret etmiş, ardından Kahire camilerini ve türbelerini (türbe anlamında meşhet kelimesi geçiyor) ile Karafe²¹² bölgesini denetlemiştir. Daha sonra Mısır’daki diğer camileri ve Hz. Hüseyin’in makamını (Meşhed er-Re’s) teftiş ederek, binaların sağlamlığını, hasırların ve

²¹¹ İbn Batuta, Ebu Abdullah Muhammed et-Tancı, *Rıble-Tuhfet en-Nuzẓârü Garâib el-Emsâr ve ‘Acâib el-Esfâr, İbn Battuta Seyahatnamesi, (Çev. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, C. I, 5. Bsk., İstanbul, 2018, s.38-40; Aşur, a.g.e., 1992, s.204-205.*

²¹² Karafe, Kahire içerisinde bir mahalle olup, şehrin ilk yerleşim alanıdır. Çok bereketli bir bölge olup, içerisinde çok güzel bahçeler bulunmaktadır. Mısır halkı buraya kubbeli kabristan, medrese ve zaviye yapmıştır. Her cumartesi ve Şaban ayının 15. gecesini çocuk buraya yatıya gelmekteydiler. Bkz. Makrizi, el-Hitat, C.II, s.153.

halıların temizliğini ve tertibini, aydınlatma durumlarını ve diğer eksiklikleri incelemiştir.²¹³

Makrîzî'nin de şahit olduğu Ramazan ayı hazırlıklarından bir diğeri ise iftar ve sahur vakti kurulan sofralar olmuştur. Memlûk kaynaklarında bu sofraya hazırlıkları, pişirilen yemekler için büyük ve küçük baş hayvanların yanı sıra yemek sonrası ikram edilecek tatlı, şeker ve şerbetler de listeler detaylı olarak yer almıştır. Sultanlar için her yıl Sarayda Kal'atu'z-Zehab denen bölgede (altın salonunda) kurulan sofralar, iftar ve sahur vakitlerinde envai çeşit yiyecek ve içeceklerle donatılmıştır.²¹⁴ Kahire'de bu ay boyunca verilecek iftarlar ve halka dağıtılacak yiyecek maddeleri de unutulmamış, devlet görevlileri tarafından bunun için gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Halka dağıtılmak için alınan koyun, kuzu ve sığırlar, un şeker ve diğer yiyecek maddeleri, halka teşhir için önce sokaklarda dolaştırılmıştır. Bu hayvanlar ve yiyecek maddeleri daha sonra kale meydanında sergilenmiştir. Bu malzemeleri görmek için meydana büyük kalabalıklar toplanmıştır. Bu sırada mevcut Memlûk Sultanı, kaleden halka görünerek onları selamlamış ve emriyle görevlilerce halka çeşitli hediyeler dağıtılmıştır. Sultanlar, emirler ve Kahireli zenginler, bu ay boyunca, adeta birbirleriyle yarışarcasına ihtiyaç sahiplerine bol bol yardımlarda ve ikramlarda bulunmuştur. Hiçbir zengin, bu ibadetin dışında kalmamıştır. Çünkü toplum, böylelerini çok ayıplamıştır.²¹⁵

İbn Kennan, sultan'ın, kendisine yakın (havass) her emirine verilmek üzere Ramazan ayında tatlı ve şeker dağıttığını, Kurban Bayramı'nda ise bu ikramların büyük ve küçük baş kurbanlıklar ve kurban etleri ile daha başka hediyelerden oluştuğunu kaydetmiştir.²¹⁶ Makrîzî ise; Mısır'daki her emire ve yakınlarına, Ramazan ayı boyunca ve bayram gününde rütbelerine göre şeker, tatlı ve çeşitli hediyeler dağıtıldığı gibi, emirlerin atları ve sair hayvanları içinde yonca ve yem dağıtıldığını ifade etmiştir. Ayrıca mübarek

²¹³ *el-Hıtat*, II, s.350; İbn Batuta, *a.g.e.*, 2018, C.I, s. 50.

²¹⁴ *el-Hıtat*, II., s.352.

²¹⁵ İsmail Yiğit, "Siyasi –Dini-Kültürel – Sosyal İslam Tarihi", Kayıhan Yayınları, C.VII, İstanbul, 1991, s. 392.

²¹⁶ O. Çetin, "İbn Kenan", *DİA*, C. XX, İstanbul, 1999, s.101-102.

üç ayların başlangıcı olan Receb ayının girişinden itibaren Ramazan ayı sonlarına kadar hemen her gün saltanat mutfağında hazırlanan ve içerisinde kek, hurma, fındık vs. bulunan tatlılar, ileri gelen emirlerden başlayarak en alt tabakalarda olan kişilere dağıtılmıştır. Tüm bunlara ek olarak bayramdan bir gece önce devletin ileri gelenlerine üzerinde altın ve mücevherat bulunan atlar, altın iplikle işlenmiş hilat ve tırazlar üzerinde kadın resimleri bulunan kumaşlar ve elbiseler hediye edilmiştir.²¹⁷ Bu elbiselerin muhtemelen emirlere dağıtılan hil’atlardan farklı olması gerektiği düşüncesindeyiz.

Memlûk sultanları Ramazan boyunca sadaka ve hayır işlerine büyük önem vermiştir. Bu ay normalinden iki kat daha fazla şeker harcanmış, özellikle Sultan Berkuk sultanlığı boyunca Ramazan aylarının her günü pişen yemek ve binlerce ekmekle birlikte yirmi beş büyük baş hayvan kestirmeyi adet edinmiştir. Öyle ki her kişiye bir kilo pişmiş et ve üç somun ekmek düşmüştür. Sultan Berkuk’tan sonra gelen sultanlar onu taklit ederek daha çok kurbanlık hayvan kesip dağıtmıştır.²¹⁸

Ramazan ayı geldiğinde ise, mübarek ay bitene kadar sahur vakitlerinde, müezzinlerin ezan okumasıyla camilerden oruç tutanlara Ramazan ayının maneviyatı duyurulmuştur. Müezzinler, camilerde oruçla ilgili ayetler ve kasidele okuyarak, Ramazan ayının feyzini yaşatmış, sahur vakti bitince de tüm ışıklar söndürülmüştür.²¹⁹

Üç aylar ve Ramazan ayında Kalede yapılan Sahih-i Buhari okumaları da en önemli resmî törenlerden biridir. Sultanlar üç aylar başladığı andan itibaren özellikle Şaban ayında başlayıp Ramazan ayı boyunca sultanın huzurunda devam eden Buhari okumaları yaptırmıştır. Bu okumalara bir grup kadı da katılmıştır. Buhari hatimleri Ramazan ayının haftasında

²¹⁷ *el-Hutat*, C. II. s. 203; C. III, s. 72; H. Güler, *Mesâlikü'l-Ebsâr Fî-Memâlikî'l-Emsâr (Devlet-i Memâlikî'l-Ûlâ Kısmı/ 1301-1349) Tercüme ve Tahlili*, (Doktora Tezi), Gazi Üniv., 2017, s.99; Samira Kortantamer, “ Bir Hükümdarlık Alâmeti Olan Tırâz” *Acta Turcica*, “Türk Kültüründe Terzilik”, Editörler: E. Gürsoy vd. Yıl 1, Sayı 2/2, Temmuz 2009, s. 79-85.

²¹⁸ Aşur, *a.g.e.*, 1992, s.205-207.

²¹⁹ H. Keleş, *Memlûkler’de Bilimsel, Sosyal ve Kültürel Hayat*, Gazi Osman Paşa Üniv., (Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2010, s. 32; İ. Yiğit, *a.g.m.*, s.393.

Kal'atu'l-Cebel'de Ezher camiinde tamamlanırsa sultanlar genellikle bunu büyük bir şölenle kutlamıştır. Ardından Kadılara ve âlimlere belge göndermiş, halka da para dağıtmıştır. Bazen bu okumalarda mecliste bulunanlar arasında kıran kırana tartışmalar yapılmış, hatta hakarete varan oturumlar bile olmuştur. Meclislerin ilim ve din adamları arasında husumetten kaynaklanan hakaret yerlerine dönüşmesi sebebiyle Makrîzî, buraları lütuf ve itaat yerleri adı altında kurulmuş şer meclisleri olarak nitelendirmiştir. Makrîzî, “Sultan Çakmak 1438 yılında bu oluşuma toplantıda bulunanları tartışmaktan men ederek son vermiştir” demiştir.²²⁰ Bu şaşalı Buhari kutlamaları Sultan Gavri döneminde yerini sadeliğe bırakmıştır. Kadı ve ulemalara verilen para keseleri, hil'atlar dağıtılması geleneği son bulmuştur. Sadece kalede Buhari okumaları yapılmış, Havş'ta kurulan büyük çadırda kısa bir Buharî hatmi yapılmaya başlanmış, okumanın tamamlanmasından sonra katılanlar törensiz olarak dağılmıştır.²²¹ Uygulamanın bu şekilde sade bir hal almasında devletin son yıllarında ekonomik sıkıntıya girmiş olmasının etkisi olduğunu düşünüyoruz.

Kalatu'l-Cebel'de Sahih-i Buhari okuma geleneğini ilk başlatan Sultan Melik Eşref Zeynüddin Şaban'dır. Kaynaklar bu ilk uygulamayı şöyle anlatırlar; Sultanın huzurunda Sahih-i Buhari okunurken hazır bulunan kadılar ve meşayihu'l-ilm, Hafız Zeyneddin Abdurrahim el Irakî'nin okuduğu sahihi Buhari'yi büyük bir heyecan ve vecd içerisinde dinlemişlerdir. Buharî hatmi tamamlandıktan sonra kalede hatim duası yapıldı. Dua merasimine, sultan, ümera, kadılar, âlimler ve diğer ileri gelenler katıldı. Merasim sonunda orada bulunanlara ve diğer devlet erkanına çeşitli ihсанlar dağıtıldı. Bu tarihten sonra Kale de her Ramazan ayında Sahih-i Buharî okumak adet oldu.²²²

²²⁰ Makrizi, *Kitabu's-Suluk* C. IV, s. 891.

²²¹ İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, çev., 2021, s.107.

²²² El-Malatî, Abdu'l-Bâsıt, *Neyli'l-Emel Fî Zeyli'd-Düvel*. Nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, C.I/II, s. 64; S. Özbek, *Memlûk Devletinin Siyasi ve Kültür Hayatında Rol Alan Moğol Asıllı Bir Aile (Şâhin eş-Şeyhî ve Ailesi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, S.27, s.525; İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s. 387-388.

Ramazan ayı eğlencelerinde dair bir diğer işaret edilmesi gerekli ritüelde, Ramazan ayında Kahire’de bulunan Abbasi Halifesinin verdiği iftar ve sahur sofralarıdır. Makrîzî, Halifenin bu Ramazan ayı sofralarından detaylı bir şekilde bahseder. Buna göre; Halife iftarını yaptığı es-Sedla denilen alanda önünde envai çeşit yiyeceklerle dolu bir sofrada yanında bulunan nedimleriyle beraber oturmuştur. Sofraya dolu tabaklarla envai çeşit yemekler getirilmiştir. Halife hizmetçilerine, sofrada bulunan nedimlerine (celislerine) ve misafirlerine ikramlar yapılmasını buyurmuştur. Sofra hizmeti ile görevli üstat (usta) ve ferraşlar tarafından, sofrada bulunanlara sinilerle kadayıf tabakları ve içerisinde çeşitli şerbet ve içeceklerin bulunduğu cellab testileri verilmiştir. Nedimler ve diğer misafirler ikramları aldıktan sonra saygı göstergesi olarak yeri öpmüş, halifeye ve aile eşrafına bereket talebi içeren dualar etmiştir. Halifenin yanındaki misafirler yemeklerini yedikten sonra, yanlarında getirdikleri torba ve çıkınlara da bu sofradaki yiyeceklerden doldurmuştur. Bu hareketler, onlar nezdinde ayıp değildir. Onlardan artan yiyecekleri ferraşlar adeta kaçırırcasına hızlıca toplamıştır.²²³ Makrîzî’nin anlattığı bu durumu Türk devletlerinde geçerli olan Han-ı Yağma uygulamasının benzeri olarak değerlendirmek yanlış olmaz.

Bununla birlikte dinî bayramlarda ve dinî içerikli kutlamalarda musiki aletlerinin de yer aldığı sazlı sözlü eğlenceler icra edilmiştir. Bu icraların en önemlisi Ramazan ayı kutlamalarında yapılan musiki meclisleri olmuştur. Ramazan ayında büyük çadırlar kurulmuş ve burada musikişinaslar ve şairler, ilahiler ve şiirler okumuştur.²²⁴ Kutlamaların en önemli parçasını gündüz ve gece düzenlenen, çoğunlukla sanatçı, müzisyen ve şarkıcıların sanatlarını icra ettikleri, davetlilerin de oyunlar ile onlara katıldıkları eğlenceler oluşturmuştur. Bu eğlencelerde zaman zaman aşırılıklar yaşansa da özellikle Müslümanların kutladığı dinî bayramlar yani; Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı ve peygamberin doğum yılı dönümlerinde düzenlenen eğlenceler diğerlerine göre daha ölçülü olmuştur. Ancak Ramazan ve Kurban

²²³ *el-Hutat*, C.II., s.352.

²²⁴ el-Baklı *et-Tarabî’l-AsrıMemlûkî (Çına’-er-Raks-el Musîka)*, Muhammed Kandil, Kahire 1984, s.30, 35; Aşûr, 1992, s.204-212.; Fatma Yiğit Akkuş, “Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX / 1, 2015, s.51.

bayramlarında da şarkıcı, çalgıcı ve kasideler okuyan sanatçılar da hazır bulunmuş ve bütün maharetlerini göstermiştir.²²⁵

Avrupalı seyyahlardan Bernhard de Bredenbach, Kahire’de tertip edilen Ramazan gecelerine tanık olmuş, insanların geç saatlere kadar bütün gece şarkı söyleyip davul çalıp mutlu olduklarını anlatmıştır. Miladi 1483’te Mısır’ı ziyaret eden bir başka Avrupalı seyyah Faber ise; Bir Ramazan ayında Kahire’ye ulaştığı gece, yollardaki çok sayıda ışık ve meşaleler ile yetişkinlerin ve çocukların taşıdığı farklı şekil ve renklerde fenerleri fark etmesi karşısında şaşkına döndüğünü ifade etmiştir. Bütün bu gösterişin sebebini sorduğunda kendisine ayın Ramazan ayı olduğu ve Müslümanların bu mübarek ayı bu şekilde kutladıkları söylenmiştir. Gezgin Simon Segoli ise, Ramazan geceleri boyunca dükkanların özellikle de yiyecek satan yerlerin ve mutfakların kapılarının açık kaldığından bahsetmiştir.²²⁶

Ramazan ayında icra edilen bir diğer eğlence unsuru da halkı sahura uyandırmadır. Memlûkler zamanında ülke içerisinde yer alan şehirlerin halkı sahura kaldırma şekilleri birbirinden farklı icra edilmiştir. İskenderiye halkı, sahurda ev sahiplerinin kapılarını teker teker çalarak onlara sahura kalkmaları için seslenirken, Mısır ve Kahire’de ise mahalle sakinleri için evlerde davul çalınmış ya da sokak aralarında davullarla dolaşmıştır.

Ayrıca bu kutsal ayda ilim adamlarına maaşlarının üzerine ek bir ödeme daha yapılmıştır. 1345 yılında Muhammed Nasır döneminde Ramazan ayında askerlerin maaşının üç bin kantar olduğu kayıtlara geçmiştir. Sarayda görev yapanlar için ise her gün için altmış kantar daha verilmiştir.

Memlûk emirleri de Ramazan ayında hayır işlemede ve sadaka vermede sultanlarını takip etmiştir. Emir Taşdemir Ramazan gecelerinde çok sayıda büyük ve küçük baş hayvan keserek halka dağıtmasıyla ün yapmıştır.

²²⁵ C. Kanat, “a.g.m.”,2007, s.56; S. Özbek, “Zübdetü Keşfü’l-Memalik’te Türk Devlet Telakkisinin Yansımaları”, *G.Ü. Gazî Eğitim Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı I-II, Temmuz 2009, s. 82-93.

²²⁶ Aşur, *a.g.ö.*, 1992, s. 205.

Sultan Berkuk da sultan olmadan önce emirliği sırasında bu şekilde hayır yapmakla meşhur olmuştur.

Halkın geneli Ramazan ayında toplanarak eş-dost ve akraba ziyaretlerini arttırmıştır. Ramazan ayında taraflardan biri akrabasını, arkadaşlarını veya hocasını ziyaret etmediği takdirde bu durum iki taraf arasında yanlış anlaşılmaya kadar yol açmıştır. Birçok kişi Ramazan’da özellikle Tevarih namazını camilerde veya mescitlerde zikir yaparak, namaz kılarak ve Sahih-i Buhari veya Sahih-i Müslim okuyarak kutlamıştır. Memlûk döneminde yapılan adetlerden biride Kur’an okuma hatimleri olarak kayda geçmiştir. Şayet Ramazan ayında camilerden birinde Kur’an’ı Kerim hatmedilirse büyük bir etkinlik düzenlenmiştir. Hatmi tamamlayan kişiyi bindirmek üzere bir at veya katır getirilmiş, bölge halkı onu büyük bir alay eşliğinde defler, davullar bazen de borazanlar çalarak evine kadar götürmüştür.²²⁷

Ayrıca Memlûk sultanları Ramazan ayının her bir gün sayısınca otuz köleyi azat etmiştir. Yine eski sultanların ve sultan Kansu Gavri’nin alışkanlığı olduğu üzere otuz köle azat edilmesi geleneği Memlûklerin son dönemine kadar devam etmiştir. Buna Memlûk emirlerinin ve maiyetindekilerin azat ettikleri dahil edilmemiştir.²²⁸

Mahmil veya Osmanlıdaki tabiri ile Surre Alayı’nın da dini eğlenceler arasında ayrı ve önemli bir yeri olmuştur. Makrîzî’nin eserinde çokça bahsettiği, Memlûk devletinde ilk mahmil uygulaması sultan Melik Zahir döneminde başlamıştır. Bu sultan zamanında Ramazan ayı içinde Hz. Peygamber’in Türbesi’nin örtüsünün altın ibrişimle dokunması tamamlanarak, emir-i mahmil olarak tayin edilen emir et-Tavaşi Cemaleddin Muhsin es-Salihi ile Medine’ye gönderilmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte bu örtünün yanında Ravza-yı Mutahhare’ye gönderilecek olan mumların, zeytin yağının ve kokuların yanında Mekke ve Medine’de bulunan fakirlere dağıtılmak üzere değerli hediyeler altın, gümüş ve mücevherat da

²²⁷ Aşur, *a.g.e.*, 1992, s.207-208.

²²⁸ İbn Abdu’z-Zahir, *Er -Ravzî’-Zahir fi Siret el-Melik ez-Zahir*, (Çev. Aydın Usta), Yeditepe yayınevi, İstanbul, 2021, s. 134.

hazırlanmıştır.²²⁹ Dönemin ünlü tarihçisi İbn İyâs, *Bedâiyü’z-Zühûr fî Vekâiyü’d-Duhûr* adlı eserinde sultan Kansu Gavri’nin kutsal mekanların örtülerini teşhir ederken bile olayı nasıl davullarla şaşalı bir eğlenceye dönüştürdüğünden bahsetmiştir. Bununla birlikte 23 Ekim 1513 Salı günü sultan, Filistin’deki Hz. İbrahim’in ve diğer peygamberlerin mezarları için yetmiş kadar yıldızla dokunmuş, siyah ipek örtüler hazırlatmıştır. Bu örtüler ve diğer hediyeler tıpkı mahmil töreninde olduğu gibi davullar eşliğinde, kabilelerle halka teşhir edilmiştir.²³⁰

Kansu Gavri dönemi Ramazan ayı şenliklerini detaylarıyla anlatan İbn İyâs, her yıl Kahire’de meydana yapılan etkinliklerinin çok kalabalık olduğuna işaret etmiştir. Ona göre; 1508 yılı Ramazan ayının birinci günü sultan, Meydan’a inmiş, yanına Halife Mütevekkil Alellah gelmiş, Ramazan ayının girişi münasebetiyle sultanı kutlamıştır. Sultan halifeye özel ihtimam göstergesi olarak, onu karşılamış, çok saygı göstermiştir. Halife Bağdat işi sarık sarmış, hilafeti devrinde bu uygulama ilk olmuştur. O gün Nazırü’d-devle Şerafeddin b. Es-Sugayyir ve Muhtesib Zeyneddin Berekat b. Musa gelmişler, sultana et, koyun, ekmek, un ve şeker arz etmiştir. Bunlar hamalların başı üzerinde taşınmıştır. Buradan anlıyoruz ki, dönemin sofralarının önemli kalemleri, et, ekmek ve şekerden oluşmuştur. Bu hediyelere karşılık sultan onlara ve diğer devlet görevlilerine hilatler giydirerek taltif etmiştir. Bu ay içerisinde sultan Meydan’da oturup askerlere elbiseler ve rütbelerine göre üst dereceli emirlere de bayram hilatları dağıtılmıştır. Bayram günü olan 1509 Şevval’in ilk günlerinde düzenlenen bayram alayı muhteşem olmuştur. Bu bayram Bağdat Safevi hükümdarının elçisi Beyrek’te hazır bulunmuş, sultan ona kendi elbiselerinden samur kürklü sellari giydirmiştir. 1509 Şevval ayının dördüncü günü sultan, Meydan’a inip, oradaki yerine oturmuş, etrafında emirler toplanmıştır. Sonra Bağdat sahibinin elçisi geldiğinde de askerler Meydan’da mızrak oynamıştır. Kâbe alayı ve örtüsü, Meydan’a getirilip, Meydan’da dolaştırılmıştır. Onu

²²⁹ İbn Batuta, *a.g.e.*, C.I, 2018, s. 236.

²³⁰ İbn İyâs, *Memluk Devletinin Son Yılları.*, 2021, s.334; S. Özbek, “Zübdetü Keşfü’l-Memalik’de Türk Devlet Telakkisinin Yansımaları”, *G.Ü. Gazî Eğitim Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı I-II*, Temmuz 2009. s. 82-93.

seyretmek için çok sayıda insan toplanmıştır. Bu teşhir bilhassa Safevi elçisinin huzurunda yapılmıştır. Birkaç gün sonra sultan elçiyi Meydan'da ziyaret ettiğinde elçinin önüne silahlanmış Memlûkler getirtmiştir. Memlûkler atlar üzerinde ok atıp bu konuda çeşitli hünerlerini göstermiş, bu merasim elçileri dehşete düşürmüştür. Sultan o gün Meydan'da gündüz neft yaktırıp, elçinin huzurunda bunu defalarca tekrarlamıştır.

Bir sonraki yıl Ramazan ayı etkinliklerinde ise 1509 Ramazan ayının ilk günü sultan, Meydan'a inmiştir. Adet olduğu üzere hamalların başları üzerinde et, ekmek, un, şeker ve koyunu sultana takdim etmişlerdir. Bugün sultan, Emir Tağrıbirmiş'e, Nazirü'd-devle Şerafeddin es-Sugayyir'e ve vezir Muhtesib Zeyneddin Berekat b. Musa'ya hilat giydirmiştir. Bahra Bahçesi'nin arkasında inşa ettirdiği sedirler üzerinde sultan Ramazan ayının ilk iftarını yapmıştır. Yine adet gereği yanında emirler toplanmıştır. Sultan, bu ilk iftara çok ihtimam göstermiştir. 1510 yılı Ramazan ayının yirmi beşinci günü kalede Buhari'nin Sahih'i hatmedilmiştir. Sultan, Havş'ta bir çadır kurdurup, Dört başkâdı ve âlimleri toplamıştır. Onlara hilatlar verip, bu yıl tekrar keseler dağıtmıştır. Ramazan ayının yirmi yedinci günü nazirü'l-has, hamalların başı üzerinde sultana bayram hilatlarını arz etmiştir. Sultan, nazirü'l-hasa da hilat giydirmiştir. Bu ayda sultana Şam naibinden çok sayıda at, Memlûk, kumaş ve mal hediye gelmiştir.²³¹

İbn İyâs'ın aktardığına göre 1512 yılı Ramazan ayı şenliklerinin diğer yıllardan farklı olmasının nedeni ise Hindistan'dan gelen fillerde şenliklere katılmış olmasıdır. Ramazan ayının ikinci günü Mısır'a Hind hükümdarından bir elçi gelmiştir. Elçinin Memlûk sultanına takdim edilmek üzere beraberinde getirdiği hediyeler arasında iki büyük fil de yer almıştır. Dişleri çelikle kaplanmış olan fillerin üzerlerinde de çivilerle süslenmiş zırhlar, sırtlarında sancaklar konulmuştur. Kahire sokakları, sultana arz edilmek için saraya götürülürken önlerinde davul ve zurnalar çalınarak yürüyen filleri görmek isteyen insan seli ile dolup taşmıştır. Sultanın önünde sağa sola koşarak çeşitli hareketler gerçekleştiren Filler, sultanı çok eğlendirmiştir. Sultan bu fillerin bakımı işiyle Atabek Temraz'ı görevlendirmiştir.

²³¹ İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s. 143, 160-161, 163, 183.

Kaynaklar bu fillerin Mısır'da fazla yaşamadığını ve kısa sürede öldüğünü kaydetmiştir. Pero Tafur da seyahati sırasında bu filleri Hindistan'dan gelen Niccolo de Conti'den duymuştur. Sultan Hint elçileri için Ramazan ayının sekizinci günü yemekli bir eğlence tertip etmiştir. Ridaniye'de yapılan bu eğlence esnasında özel olarak eğitilip yetiştirilen köpekler, doğanlar, parsar, sultanın ve elçinin önünde dövüştürülmüştür.²³²

Memlûk sultanları bu ayda çevgen, cirit, mızrak gibi oyunları oynamayı da adet edinmiştir. Oyunlar sonunda çeşitli hediyeler ve hilat'lar dağıtılmıştır. Ayrıca dönemin ünlü tarihçisi İbn Abdu'z-Zahir Mısır Memlûk Sultanı Melik ez-Zahir Baybars'ın Ramazan ayında oynadığı geleneksel Türk oyunlarından eserinde detaylı şekilde bahsetmiştir. 1274 tarihli Ramazan ayında sultan, askerlerden bir kısmına kabak oyunu ve ok atmak için hazırlanmalarını emretmiştir. Birkaç gün sürecek olan bu eğlenceli oyunlarda askerler onarlı gruplar halinde atlara binmiş, demirin parıltısıyla gözleri kamaştırarak şekilde kılıçlarını çekmiş, atlar meydanda en güzel şekilde yürümüştür. Salınırları kafirleri kızdırmış, bakışları durdurup akılları şaşırılmıştır. Sultan da binlik Memlûklerin arasında parlayan yıldızlar ve atılan bir aslan gibi at sürmüştür. Cirit oynamak için alana giren Memlûkler, meydandaki halkaya ok atıp hedefi vurmaya çalışmıştır. Sultan hedefe isabet ettiren her emire ünlü has ahırından bir at vermiştir. Muhafızlara ve Bahrilere de bagletak (elbise) vermiştir. Bizzat kendisinin de katıldığı bu eğlencelerde sultan farklı farklı oyunlar düzenlettirmiştir. Bazen cirit oynamış, bazen de ok atıp, gürz fırlatmıştır. Tüm bu eğlenceler sonunda hiçbir hükümdarda duyulmamış ölçüde kıymetli hediyeler ve elbise dağıtmıştır. Sultanın yanındaki meliklerin çocuklarından, vezirlerden, büyük ve küçük emirlerden, komutanlardan muhafızların, Bahrilerin ve Memlûklerin komutalarından, müfretlerden, iş sahiplerinden, maiyetinde rütbesi ölçüsünde teşrif almayan hiç kimse kalmamıştır.²³³

Ramazan Ayının Sonunda Hatim Yapılması: Mısır Memlûk Sultanları döneminde Ramazan ayının yirmi dokuzuncu gecesinde hatim

²³² Pero Tafur, *Pero Tafur Seyahatnamesi*, (çev. Hakan Kılınç), Kitap Yayınevi, 2. Bsk., 2021; İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s. 287.

²³³ İbn Abdu'z-Zahir, *a.g.e.*, s.307-308.

indirilmesi tamamlanması nedeniyle ikramlar yapmıştır. Makrîzî bu konuda eseri *el-Hutat*'ta birçok detay aktarmıştır. Ramazan'ın yirmi dokuzuncu gecesi olduğunda hatim indirilmesi tamamlandığında kâri ve müezzinlere Ramazan ayı boyunca her gece verilen ikramların iki katına çıkarılması emri verilmiştir. Vezir Me'mun, Abbasi halifesi ve diğer konuklarla birlikte adet olduğu üzere sultanın iftar davetine katılmak için erkenden saraya varmıştır. Halifenin kardeşleri, amcaları ve bütün nedimler/celisler de bu davette hazır bulunmuştur. Hafızlar ve müezzinler de gelip adet olduğu şekilde selam vererek, Kur'an okumaya Fatıha suresinden başlamış, kur'an tilavetleriyle coşmuş, dinleyenleri de etki altında bırakmıştır. İleri gelen saray hanımlarında, onların okuduğu Kur'an'ın bereketinden istifade etmeyi arzularak hafızların ve kârilerin önüne konulmak üzere çeşitli kaplarla içinde şerbetler ve soğuk içecekler göndermiştir. Daha sonra bir hatibin hatim duası okumasıyla müezzinler tekbir ve tehlil getirerek sufi ilahilerini dillendirmiştir. Toplantı salonundaki Revşen denen kısımdan onların üzerine dinarlar ve dirhemler saçılmıştır. Kadayıf tepsilere Besnedud denen yiyeceklerle ve çeşitli tatlılarla birlikte adet üzere belirlenen şekilde davetlilerin önüne sunulmuştur.²³⁴ Herkes kesesini ve midesini doldurduktan sonra yeni kapı yanında bir görevli, hatibe hilatler giydirerek, kâri ve müezzinlere de paralar vererek mükafatlandırmıştır.²³⁵

Ramazan Bayramı: Türkler, hiç şüphesiz bayramların ruhuna ve havasına uygun bir şekilde giyinmektedir. Özellikle onların kıyafetlerinde kırmızı ve sarı renkler hâkim olmaktadır. Öte yandan, Türk mimarî yapılarının süslemelerinde de kırmızı ve sarı renkler hâkim renkler olarak yerini almaktadır.²³⁶ Eski Türk çadır ve halılarının nakışları da hep kırmızı ve sarı renklerden oluşmaktadır. Türkler, bayramlarında hem kendilerini hem

²³⁴ Memlûk dönemi yiyecek ve içecek kültürü hakkında bkz. A. Çetin ve Mustafa Vecih Mustafa, *El-Gıda fî Mısr Asr Selatin El Memalik (1250-1517)*; Paulina Lewicka, *Taâm, Esnâf, İ'dad, Edeb fî El-Kâhire Hilal el-Asur el-Vusta*, çev. Halid Abdullah Yusuf.

²³⁵ *el-Hutat*, II., s.353.

²³⁶ Türk Kültüründe Renkler hakkında bkz. Reşat Genç, *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve sarı, kırmızı, Yeşil*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997; Ramazan Bayramı'nda ihtiyaç sahibi olsun olmasın tüm insanlara hayır yapılmakta, zekât ve fitreler verilmekte, sofralar kurulmaktadır. Sultan ve halife insanlarla bayram namazına çıkmaktadır.²³⁶

de bayram yerlerini süsleyip ihtimam göstermişlerdir. Daha önce belirttiğimiz gibi, bayram yerleri fanus adı verilen kandillerle aydınlatılmakta, çiçeklerle donatılmaktadır.²³⁷

Memlûk Dönemini anlatan kaynaklarda da Mısır halkının, Ramazan bayramlarına büyük ihtimam gösterdiği bilgisi sık sık karşımıza çıkmaktadır. Ramazan ayının bitiminde Şevval ayının ilk başlayarak üç gün süren Bayram günleri, Mısır Memlûk Sultanlığında yaşayan bütün Müslümanların büyük hazırlıklar yaptıkları, en güzel elbiseler içinde birbirlerine karşılıklı ikramlarla eğlenceli bir şekilde geçirdikleri günlerdendir.

Memlûk devletinde Ramazan Bayramı sultanın sarayında resmi kutlamalarla geçmektedir. Ramazan ayının son günlerinde Nâzıru'l-Hâs bayram elbisesini sultana götürmek, giyilecek olan elbiselerin dağıtımını yapmak için çok sayıda hizmetkarlarla birlikte kalabalık bir alay eşliğinde kaleye çıkar. Arefe akşamından itibaren tüm emirler ertesi gün sultanın elini öpmek ve bayramlaşmak için saraya gelmiştir. Bayram günü sabahı olunca sultan, yanında halife, kadılar ve büyük emirler olduğu halde, görkemli bir alayla bayram namazına giderlerdi. Sultan, bayram namazını kıldıktan ve hutbeyi dinledikten sonra büyük eyvana dönerek, bir gün önce saraya getirilen elbiseleri sultanın Memlûklerine, emirlere, devletin ileri gelen adamlarına ve devlete yakın olan herkese dağıtmıştır. Bayram süresince de sultan bu şekilde bizzat kendi elleriyle yaptığı hediye dağıtımına devam etmiştir. Aynı şekilde şairlere, bayramlaşmaya gelenlere ve diğer kişilere, makamları ve mevkileri farklı seçkin konuklara da sultan tarafından çeşitli hediyeler verilmiştir. Bu hediye takdimi genel olarak ümera ve devlet görevlilerinin rütbelerine göre yapılmıştır. İlk önce sultanın vezirlerine hediyeleri verilmiş, daha sonra sırasıyla diğer üst düzey vazifelilere hediyeleri takdim edilmiştir. Kaynaklara göre bu hediyelerin dağıtımındaki usule göre; Atlas kumaşlar bölge sorumlusuna, Arrad tarzı kumaşlar ise üst düzey yöneticilere verilmiştir. Her kumaş türünün kendine göre özel tasarımı yapılmıştır. Bu tasarımların kısıtı ve uzunları farklı bölgeler veya rütbeliler

²³⁷ S. Özbek, *Memlûklerde Devlet ve Saltanat*, Berikan Yay. Ankara 2019, s. 99; Sâlim Koca, *Eski Türklerde Bayram ve Festivaller*, s.9, <https://www.turkceindirilmesi.com/turk-tarihi/eski-turklerde-bayramlar-toylar-ve-festivaller-prof-dr-salim-koca-h73875.html>

için dizayn edilmiştir.²³⁸ Sultan Kansu Gavri’nin son dönemlerinde yapılan Ramazan Bayramı kutlamalarında ekonomik durumla bağlantılı olarak kalitesiz pamuktan kaba hilatlar hediye edilmiştir. Bunun yanında daha önce görülmeyen fakat sultan Kansu Gavri döneminde gördüğümüz bir farklılık karşımıza çıkmıştır. Ramazan Bayramı’nda emirlerin bazılarının da sultana hediyeler vermek için saraya çıktığını görmekteyiz. Hatta yabancı ülke hükümdarlarının elçilerinin gelişi Ramazan Bayramı’na denk gelirse elçiler beraberlerinde sultana sunulmak için getirdikleri hediyelerle birlikte saraya çıkmıştır.²³⁹

Saraydaki bayramlaşmanın ardından Ramazan ayı boyunca gördüğümüz “simat” adı verilen muazzam iftar ve sahur sofralarının bayramda da kurulduğu görülmüştür. Simat o kadar önemli bir yer teşkil etmiştir ki, Makrîzî *el-Hutat*’ta ayrı bir başlık altında bu konudan itinayla bahsetmiştir.²⁴⁰ Kaynaklar bu sofraların büyüklüğüne işaret etmek için, değeri elli bin dirhemi bulan yiyeceklerle hazırlanmış büyük sofralar diye kayıt düşmüştür. Son olarak bayram vesilesiyle hapisanelerde tutuklu bulunan bazı mahkûmlar da serbest bırakılmıştır.²⁴¹ Memlûk sultanlarının resmî hayatlarında tertiplenen cülûs merasimlerinin dışında bayramlarda da uygulanmış bir teşrifat usulü yer almıştır. Ömerî, Memlûk sultanının Ramazan ve Kurban Bayramı’nda tertip olunan alay merasimlerini anlatırken sultanın, bayram alayı ile birlikte Kal’atü’l-Cebel’deki²⁴² sarayın kapısından çıkarak bayram meydanına debdebe ile indiğinden bahsetmiştir. Sultanlar bayram namazını edâ ettikten sonra hutbeyi dinleyip, namazdan sonra saraya dönmüş, ziyafet sofrasının hazırlandığı eyvana konulmuş tahta oturmuştur.

²³⁸ İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s.107,145; Ş. Çetin, *XV. Yüzyıl Memlûk Kaynaklarından Zubdetü Keşfu’l Memâlik ve Sosyal-Kültürel Açıldan Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv., Ankara, 2008, s.75.

²³⁹ İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s.290-291,462.

²⁴⁰ *el-Hutat*, C.II, s. 113,352.

²⁴¹ *el-Hutat*, II., s.352; Aşur, *a.g.e.*, 1992, s.208-210; Ş. Çetin, *XV. Yüzyıl Memlûk Kaynaklarından ZubdetüKeşfu’l-Memâlik ve Sosyal-Kültürel Açıldan Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2008, s.61; İ. Yiğit, *a.g.m.*, 1991, C.VII, s.392-393; H. Keleş, (Y.L. Tezi), 2010, s.32.

²⁴² el-Melik ez-Zâhir Baybars tarafından yaptırılan Bâb-ı Kal’a için bkz. *el-Hutat*, c. III, s. 63; İbn Tagrıberdî. *el-Menhelu’s-Sâfi*, C. VI, s. 243-244; H. Güler, 2017, s.81.

Bu sofrada üstaddâr, çaşnigir, bayram hazırlıklarının yapılmasında emeği geçen ve içlerinde üstâddâr yardımcıları, çaşnigir küçükleri, nakibü'l-nükkâb, nâzırlar ve yüz atlıya komutanlık eden emirlerin bulunduğu birçok görevli yer almıştır. Bunun yanında dönemin ünlü tarihçisi İbn Abdu'z-Zahir ise, 1274 yılında kutlanan Ramazan Bayramı'nda emir Necmeddin Hızır ve diğer emirlerin çocuklarından bir kısmının sünnet olduğundan, sultan Melik ez-Zahir'in bugünde hiç kimseyi hediye sunmak ve para vermekle yükümlü tutmadığından ve herkesin onun ihsan ve tebriklerinden nasibini aldığından bahsetmiştir.²⁴³

Halk nezdinde ise Arife geceleri ertesi günün hazırlıklarıyla geçmiştir. İnsanlar bu bayram için geceleri geç saatlere kadar ayakta kalıp, hazırlık yapmış, bayram elbiselerini hazırlamış ve süslemiştir. Ramazan Bayramı'nda bayramlaşmaya gelenlere de ikram etmek pasta ve diğer tatlı türleri hazırlanmıştır. Bayram günlerinde ülkede bol miktarda tatlı tüketildiği kaynaklarda zikredilen hususlardandır. Ramazan Bayramı'nda, Memlûk sultanlarının ayıklanmış balık yemeği tercih ettikleri kaynaklarda geçmektedir.²⁴⁴ Sabahın erken saatlerinde bayram namazı için yollara çıkanlar büyük bir alay oluşturmuştur. Bayramın ilk günü sabahın erken saatlerinde mahalle halkı bayram namazını camide kılmak için imamın evinin kapısının önünde toplanmış, eğer imam onlarla birlikte çıkarsa yol boyunca ellerinde kandillerle tekbirler getirmiş, namaz sonrası da yine aynı şekilde onu evine kadar uğurlamıştır. Namazdan sonra evlerde de bayram kutlamaları başlamıştır. Bugün olduğu gibi Memlûk devletinde de bayramlarda insanların akın akın gittiği yerlerden birisi de mezarlıklar olmuştur. Kadınli erkekli insanlar mezarlık ziyaretlerinde bulunarak ailesinden ölmüş olanlara dualar etmiştir. Burada Kur'an okunduğu gibi ilahilerde söylenmiştir. Vâizler kabirler arasında kurulan kürsülerden halka vaaz etmiş, kassâslar ise dini ve uhrevi menkıbeler anlatmıştır. Ayrıca Nil Nehri üzerinde halkın aileleri ve çocuklarıyla birlikte kiraladıkları küçük

²⁴³ İbnAbdu'z-Zahir, *a.g.e.*, 2021, s. 307-308.

²⁴⁴ Bayramlarda Yarılmış balık yeme adeti günümüz Mısır halkı arasında devam etmektedir. Aşur, Mücteme'u'l-Mısri fi-Asri'l-Selâtinî'l Memâlik, Dâru'l-Nehsati'l Arabiyye, Kahire, 1992.

büyük teknelerle gezintiler yapmaları da âdet olmuştur. Öyle ki, kayıkların sayısı çok olduğu için tüm Nil Nehri adeta kayıklarla kaplanmış. Kahire’de Ramazan ayı boyunca gece yarısına kadar açık olan dükkânlar bayram geceleri daha hareketli olmuş, özellikle helvacılar ve mumcuların bulunduğu çarşılarda büyük bir izdiham yaşanmıştır. Mısır Memlûk sultanları döneminde yaşayan halkın bayramlarda birbirlerine tatlı ve şeker ikram etmeleri gelenek olmuştur. Kurban bayramları da buna benzer merasim ve eğlencelerle kutlanmıştır.²⁴⁵

Ramazan Bayramı eğlencelerinin önemli son unsuru ise mahmilin dolaştırılmasıdır. 1512 tarihindeki Ramazan Bayramı’nda mahmil alayı Kahire sokaklarında ihtişamlı bir geçiş yaptıktan sonra saraya girmiştir. Sultan, Meydan’da oturduğu vakit sultana Kâbe örtüsü, Makam-ı İbrahim örtüsü ve hac mahmili gösterilmiş, mukabilinde Harameyne gönderilecek olan bu eşyalar ve hediyeler Kahire sokaklarında teşhir edilmiştir. Birkaç gün süren bu teşhir şenlikleri sonrasında mahmil alayı ve hacılar, hac emiri tayin edilen bir Memlûk emiri idaresindeki silahlı birlikler refakatinde Kahire’den ayrılmıştır. Bu kabile uğurlanırken Kahire adeta insan selinin oluşturduğu bir izdihama sahne olmuştur. Ayrıca 1512 yılında diğer yıllardan farklı olarak hac alayının önünde süslenmiş büyük fillerin bulunduğu kaynaklarda geçmiştir. Fillerin üzerinde sancaklar, önlerinde davullar ve zurnalar alayın önünde yürümüştür. mahmilin dönüşü de gidişi gibi ihtişamlı olmuştur. Halk aynı heyecan ve mutlulukla hac kafilesini karşılamıştır. Hac mahmilinin önünde dört mezhebin baş kadısı, gelen Mekke kadıları ve Mekke şerifinin oğlu yürürken, Hac emirlerinin önünde ise ileri gelen kumandanlar yer almıştır. Hacdən dönen alayın önünde sarı ipek kumaşla örtülü at üzerinde üç davul yer almıştır. Alay Kahire’yi geçerken insanlar yüksek sesle dualar etmiştir. Onun için Kitapçılar Çarşısı’ndan Bundukaniyyin’e kadar gündüz vakti mumlar ve tandırılar yakılmıştır. Sarayın yanına mahmil için çadırlar, gölgelikler kurdurulmuş, kapısının üzerine süslemeler yapılmıştır. Bu süste

²⁴⁵ Ömerî. s. 134; *el-Hutat*, c. II, s. 113-115; H. Güler, 2017, s.79, 93-94., H. Güler, “*Memlûk Sultanlığı (Mesâlikü’l-Ebsâr Fî-Memâlikü’l-Emsâr (Devlet-i Memâlikü’l-Ülâ Kısmı) 1301-1349*), Berikan Yayınevi, 2019, s.292; H. Keleş, 2010, s. 32; İbn Battûta, 1964, s. 31, 446-449; N. Bozkurt, “Bayram Kutlamaları”, *DİA.*, C.V, İstanbul,1999 s.262.

ağaçlar, deri havuzlar ve fiskiyeler yer almıştır. Eğer gelen hacılar içinde sultanın oğlu varsa insanlar sultanın oğlunu seyretmek için dükkanlarını süsleyerek, önünde saf tutup, kapısı önünde kösler çalıp, güzel sesli şarkıcılar getirtmiştir. Gayr-ı Müslim teba da bu karşılama merasimine mumlar yakarak katılmıştır.²⁴⁶

Kurban Bayramı Eğlenceleri

Kurban Bayramı'na hazırlık aşamalarından başlayarak bayram sonrasına kadar geçen süre içinde gerçekleştirilen bu inanç temelli kutlamanın kültürel ve sanatsal yönleri veya içerikleri birbirinden farklı olsa da Mısır coğrafyasında Kurban Bayramları da büyük eğlencelerle kutlanmıştır. Ayrıca bu bayramlar sadece Müslümanlar için değil, aynı toplumda yaşayan farklı etnik ve dini gruplar arasında yardımlaşma ve dayanışma vesilesi olmuştur.

Kurban Bayramı Ramazan Bayramından iki ay sonra olan Zilhicce ayına denk gelmiştir. Bayram sabahı Memlûk sultanı halife ile birlikte bayram namazı için namaz kılınacak alana büyük bir bayram alayı ile girmiştir. Kurban Bayramı törenleri ve eğlenceleri de eda edilen Bayram namazı sonrasında başlamıştır. Memlûk sultanı Bayram namazdan sonra bir grup emirin eşliğinde, eyvanda bulunan kesilecek kurbanların yanına gelmiştir. Genellikle kurbanlar büyükbaş hayvanlardan dana veya inek ile küçükbaş hayvanlardan koç ve koyundan oluşmuştur.²⁴⁷ Eyvanda kurbanların kesilme işlemi tamamlanınca sultan ve yanındakiler perde kapısına gelerek orada kestikleri kurbanların etlerini dağıtmıştır. En üst rütbede bulunan vezirden başlamak üzere rütbeli kişilerin sırasına göre kurban etleri dağıtıldıktan sonra vezir ve emirler sultanın önünde eğilip yeri öpmüştür.²⁴⁸ Bu merasim sonrası sultan, saraya dönmüş, sarayda sultanın gelişiyile tekrar kurbanlar kesilmiştir. Kaynaklar Memlûk sultanlarının kurban bayramlarında kestikleri kurbanların etlerinden fazlasıyla muhtaçlara

²⁴⁶ İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s.290-291, 462-463.

²⁴⁷ Muhammed İsa İbn Kennan, *Hadâ'iku'l-Yâsemin fî Zikri Kavânini'l-Hulefa ve's-selâtin (1074-1153)*, (çev. Abbas Sabbağ), En Nefais Yayınevi, 1991,s.101.

²⁴⁸ Ş. Çetin, Y.L.Tezi, 2008, s.60; İbn Abdu'z-Zahir, *a.g.e.*, 2021, s.147.

dağıttığından bahsetmiştir. Ancak sultanlar sadece kurban eti dağıtmakla kalmaz bunun yanında Memlûklere çok sayıda canlı kurbanlık hayvan yanında kılıç ve kalem erbabına belirli ölçülerde altın gümüş ve elbiseden oluşan çeşitli kıymette hediyeler de dağıtmıştır. Sultan Muhammed Nasır’ın kurban gününde emirlerine koyun ve deve gönderdiği kayıtlara geçmiştir. Sultanların yanı sıra büyük emirlerinde her Kurban Bayramı’nda kendi Memlûklerine kurbanlıklar dağıtmıştır. Bu konuda emir Kusun Nasırî’nin emirlerine ve hizmetkarlarına her bayram bin koyun ve üç yüz inek dağıttığı bilgisi tarihi kaynaklarda yer almıştır.²⁴⁹

Eğer Kurban Bayramı esnasında sultan Kahire dışında savaşta, avda veya başka bir yerdeyse insanlar sultanın ve emirlerin yokluğu nedeniyle Kurban Bayramı’nda görmeye alışık oldukları şaşalı kutlamalardan ve dağıtılacak hediyelerden mahrum olmanın üzüntüsünü yaşamıştır. Aslında sıradan insanların Kurban Bayramı kutlamaları Ramazan Bayramı kutlamalarından daha az gösterişli yapılmamıştır. Memlûk Dönemi Mısır halkından kadınlar, bayramda kendilerini en şatafatlı kıyafetlerle süslemiştir. Halk Nil Nehrine veya Kurafa adı verilen eski mısır mahallelerinde odalardan oluşan mezarlıklara giderek kabir ziyaretlerinde bulunmuştur. Sadece halk değil sultanlarda bu kabirleri ziyarete gittikleri gibi geceyi orada geçiren sultanlarda olmuştur. Mesela, Sultan Kansu Gavri Kurban Bayramının ikinci günü Matariye’deki Emir Yeşbek’in türbesine giderek, akşama kadar orada kalmıştır.²⁵⁰ İbn Hac, özellikle Kurban Bayramı’nda yapıla gelen bayram eğlencelerini anlatırken; Bayram kızları denilen bir grup genç kadının kendilerini süsleyip sokağa çıktıklarını, deflerle şarkı söyleyip evleri, çarşıları ve pazarları dolaşarak insanların verdikleri hediyeleri topladıklarını kaydetmiştir.²⁵¹

Ramazan Bayramı’nda yapılan benzeri merasimler Kurban Bayramı’nda da icra edilmiştir. Memlûk sultanları Kurban Bayramı’nda emir-i silah, emir-i meclis, emir-i zerdhâne’ye, hil’atlar vermesi âdet olmuştur. Hac

²⁴⁹ *el-Hutat*, C. II., s.354.

²⁵⁰ İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s.188-189.

²⁵¹ Aşur, *a.g.e.*, 1992, Kahire, s.211-212

emirlerine ve mahmel kadısına da hil'atler vermeyi unutmamıştır.²⁵² Kurban Bayramı'nda sultanın hareminin ve devlet erbâbının hac vazifelerini ifası sonrası dönüşlerinde halk yollara dökülerek Hac kafilesini karşılamıştır. Bu karşılama esnasında yollarda şarkıcıların bulunduğu ve sanatlarını ifa ettikleri dönemin ünlü tarihçileri tarafından kaydedilmiştir. Örneğin, Sultan en-Nâsır Muhammed'in ilk haccı sonrası 1312'de Kahire'ye dönüşü esnasında, dört mezhep baş kadıları ve devlet erkânının hazır bulunduğu karşılama töreninde şarkıcılar da yollara çıkarak eğlenceye renk katmıştır.²⁵³

Hicri Yılbaşı Eğlenceleri

Mısır Memlûkleri döneminde Müslüman ve Hristiyan halk, Memlûk sultanlarının bir kutlaması veya dini, milli bayramlar ve benzeri etkinliklere tanık olmadan bir mevsim geçirmemiştir. Bunlardan ilki Muharrem ayının ilk günü kutlanan hicri yeni yıl bayramı olmuştur. Halife, dört mezhebin baş kadıları, ümera ve devletin ileri gelen ricali Kal'atü'l-Cebel'e giderek sultanın yeni yılını tebrik etmiştir. Özellikle Memlûk sultanları kutlamaya gelen üst düzey devlet adamlarına muharrem ayında kullanmaları için erzak yardımı yapmış ve ek maaş ödemelerinde bulunmuştur. Resmî tören akabinde yapılan dua ve namaz sonrası kadılar ve şeyhler ayağa kalkarak sultanı tebrik etmiştir. Muharrem ayının ilk gecesini olan hicri yılbaşında tertip edilen eğlencelerde Kahire'de sarayda kuzular ve kelleler hazırlanmış, bütün rütbelilere, yüksek ve aşağı divan sahiplerine, kılıç ve kalem erbabına yoğurt, tatlı ve ekmekler²⁵⁴ dağıtılmıştır. İkramlar, bahsedilen sınıflarla beraber ilk olarak halifenin has adamlarına, memurlarına ve üst derecedeki ilim erbabına, meşaaaliyye (meşaleciler) denen kandilcilere gönderilmiş, ardından Kahire ve Mısır'daki diğer devlet görevlilerine de yollanmıştır.²⁵⁵ Âlimler, tüccarlar ve halk Muharrem ayının ilk günü ve hicri ayların ilk günlerinde bu şekilde hediye alabilmek için sultana tebrikte bulunmaya büyük bir istek duymuştur. Hali vakti yerinde olan kesimler kendilerini tebriğe gelen herkese

²⁵² İbn Kennan, *a.g.e.*, 1991, s.98; İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s.147.

²⁵³ İbn İyâs, *Bedâi*, 1982, I/I; s.452.

²⁵⁴ Ekmek kelimesi ile kastedilen sultanın devlet görevlilerine verdiği aylık nakdi ve aynı ödemedir. Sadece ekmek olarak düşünülmesi yanlıştır.

²⁵⁵ *el-Hitât*, II., s. 347-348.

hediyeler vermiş, halk ta kendi aralarında birbirleriyle tebrikleşerek eğlenmiştir.²⁵⁶

Dönemin kaynakları sultan Kansu Gavri'nin Hicri yılbaşı kutlamaları hakkında bilgiler vermektedir. Sultan Kansu Gavri 10 Nisan 1510 günü, şaşalı bir şekilde tören alayıyla Meydan'a inmiştir. Dört mezhep baş kadıları gelerek sultanın yeni yılını kutlamış, meclis dağılınca sultan tören alanından kalkarak Meydan'da inşa ettirdiği bahçeye girmiştir. Davetli ümeranın hepsi gelince bahçede güllerin ve çeşitli çiçeklerin bulunduğu avluyu açtırıp, mükellef bir sofraya hazırlatmıştır.²⁵⁷

Aşûra Bayramı

Aşûra günü Muharrem ayının onuncu gününe denk gelmiştir. Memlûk dönemi uleması bugünü baş kutlamalardan biri olarak tanımlamıştır. Muharrem ayının onuncu günü yerine getirilen vecibelerinden biri de zekât ve sadaka dağıtmaktır. Bu sebeple Aşûra günü, durumu iyi olan zenginler ihtiyaç sahiplerine, yetimlere, fakirlere ve yakın akrabaya miktarları bin dinarları bulan sadakalar dağıtmıştır. Memlûk devrinde insanlar Aşûra gününün adetlerine sıkı sıkıya bağlı olarak gelenek olan ritüelleri yerine getirmiştir. Bu ritüellerden bazıları ise; O gün mısır taneleri pişirmek ve din ulularının kabirleri ziyaret etmek olmuştur. Ayrıca insanlar o gün için göz ve nazara karşı tütsüler satın alarak evlerinde ve dükkanlarında bu tütsüleri yakmıştır. Memlûk dönemi kadınları o gün özellikle Atiyk (Fustat) camisini ziyaret ederek, günün ilk anlarından itibaren camiye dolmuş ve erkeklerden ayrı bölümde dua zikir ve ibadet etmiştir. Kadınların geneli o gün gözlerine sürme çekmiş ve ellerine de kına yakmıştır. Topluluk, eğer böyle yapmazlarsa Aşûra gününün hakkını verememiş gibi hissetmiştir.²⁵⁸ Bu uygulama Memlûklerin yönetiminde kalmış devletlerde, günümüzde de Mısır'da hala devam eden bir sosyal etkinlik olarak halk arasında

²⁵⁶ Aşur, *a.g.e.*, 1992, s.195-196; İ. Yiğit, *a.g.m.*, 1991, C.VII, s.390; H. Keleş, (Y.L. Tezi), 2010, s. 29.

²⁵⁷ İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s.193.

²⁵⁸ Aşur, *a.g.e.*, 1992, s.196-197; İ.Yiğit, *a.g.m.*, 1991, C.VII, s.390-391; H, Keleş, (Y.L. Tezi), 2010, s.29.

yaşatılmıştır.²⁵⁹ Aşûra günü münasebeti sebebiyle Muharrem ayının onuncu günü ve takip eden hafta boyunca Mısır'ın hatta Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun her yanından gelen tarikatlar Hüseyin Camii çevresinde zikir halkaları oluşturmuştur. Bu eski şehir merkezinin her yanı, üstü kapalı sokakları, yüzlerce yıllık sarıya çalan duvarlarının önü Aşûra Bayramının ruhunu yaşamak isteyen insanların çadırlarıyla kaplanmıştır. Hüseyin Camii, o gece bir vecd ve manevi huzur odağı olmuştur. Yatsıdan sonra başlayan zikirler seksenlik ihtiyarları canlandırmış, bu eğlence veya anmalar sabah güneş doğuncaya dek sürmüştür. Mısır Memlûk sultanları döneminde Hz. Hüseyin'i anma, çılgık ve dövünme şeklinde değil, geceler boyu süren coşkulu zikir ve fakirleri doyurma şeklinde tezahür etmiştir. Mısır halkı o dönem diğer İslam ülkelerinden farklı olarak yas değil coşkulu bir bayram gibi bu günleri eğlence ve raksle geçirmiştir. Bu yönüyle Mısır toplumu, hüznü olmayan ve eğlence kültürü ağır basan bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş Mısırlı tarihçi Aşur'un dediği gibi onlar, ağlarken de gülerken de doğarken de raks etmiştir. Bu sebeple onların bu garipliğini göz ardı etmemek gerekir.²⁶⁰

Aşûra gününü sultanın sarayında geçiren dönemin ünlü tarihçisi İbn İyas, 1506 yılı Muharrem ayının onuncu gününde yani Aşûra günü sultanın, fakirlerin ve kimsesizlerin kale girişindeki merdivenin yanında toplanmalarını emrettiğinden bahsetmiştir. Memlûk sultanları Aşûra gününü de hayır ve dayanışmada bir fırsat olarak görmüş ve atlarına binmiş olarak bizzat kaleden inerek merdivenin altında toplanan kadın-erkek, büyük-küçük her fakire birer altın eşrefiye vermiştir. Sultanların bu günlerde üç bin dinar tutan para ve hediyeler dağıttığı, dağıtılanları almak için uğraşan fakirler arasında izdiham yaşandığı, hatta bazen bu izdihamlar sırasında ölenler olduğu kaynaklarda zikredilmiştir.²⁶¹

²⁵⁹ Adil Zeytun, *Tarihu'l-Memâlik*, Dımaşk ,1981-1982, s.146.

²⁶⁰ İbn Batuta *a.g.e.*, C.I, 2018, s.59.

²⁶¹ *el-Hitât*, C.II, s.359; İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s.113.

Mevlid Kandili

Memlûkler döneminde Mısır’da Hz. Peygamberin doğum günü olan Rebiu’l-Evvel ayının on ikinci gecesi, Mevlid kutlamaları adı altında tıpkı diğer önemli günlerde olduğu gibi eğlence bütün ihtişamıyla devam etmiştir. Mevlid, tüm İslam ülkelerinde kutlanan ilk bayram olma özelliğine sahiptir. Makrîzî bu günün Memlûk sultanları ve halk tarafından büyük şöenlerle ihya edildiğinden bahsetmiştir. Hz. Peygamberin doğumu büyük bir gece olduğundan o ayın on ikisi sultanın yaşadığı kalede özel kutlamalar ve etkinlikler düzenlenmiştir. Rebiu’l-Evvel ayının girişinden itibaren başlatılan kutlamalar sırasında Memlûkler tarafından Kahire Kalesi’nde kurulan tören çadırı en güzel kumaşlardan yapılmış, adına da Mevlid çadırı denilmiştir. Çadır kurulumu ilk olarak Sultan Kayıtbay döneminde olmuştur. Bu çadır için üç bin dinar harcanmıştır. Dünyanın harikalarından birisidir tabiri kullanılmıştır. Mevlid çadırının özelliklerinden birisinin de renginin lacivert olmasıdır. Ayrıca şekli üçlü bir salon şeklinde, ortasında da dört sütun bulunmaktadır. Bu sütunların üstüne de bir kubbe oturtulmuştur. İçine değerli yaygılar serilmiş, koltuklar konulmuştur.²⁶² Çadır tamamlandıktan sonra kapılarına şekerle tatlandırılmış limonlu su doldurulmuş deri şerbetlikler yerleştirilmiştir. Daha sonra bu şerbetliklerin etrafına bakır zincirlerle bağlanmış, güzel işlemlerle süslenmiş pirinçten yapılmış lüks bardaklar asılmıştır. Bunun etrafında şaraphane gençlerinden bir kuşak sıralanmıştır. Küçük büyük ayrımı yapılmaksızın heyetlere lezzetli içecekler ikram edilmiştir. İbn İyâs, Bedayü’z Zühur adlı eserinde Rebiyülevvel ayının on birinci günü sultanın, Mevlid merasimi düzenlediğini, dört mezhep baş kadılarının ve mukaddem emirlerin adet olduğu üzere hazır olduklarını, Eşref Kayıtbay’ın otuz bin dinara yaptırdığı yuvarlak otağın kurulduğunu ve kalabalık bir Mevlid merasimi olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca bu kandil merasimi için toplamda otuz altı bin dinar harcadığından da bahsetmiştir.²⁶³

Mevlid günü ikindi namazından sonra Mısır Abbâsî halifesi, dört mezhebin baş kadıları, ilim ve tasavvuf ehli, emirler, kumandanlar, devlet

²⁶² A. Özel, “Mevlid”, *DİA*, C. XXIX, 2004, s. 475-476.

²⁶³ İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s.135, 433.

adamları, halkın ileri gelenleri, komşu ülkelerden gelen temsilciler kaleye gelerek tören çadırındaki kendilerine ayrılmış yerlerine oturmuştur. Sultan çadırın sağında bulunan yerine oturduğunda solunda şeyhülislam, dört mezhep kadıları ve âlimler yer almıştır. Ayrıca sultandan biraz uzak mesafede de emirlerin oturacağı yerler kurulmuştur. Önce Kur'an tilâvet edilmiş, Kur'an'ı Kerim'i ezberde ve güzel okumada başarılı olanlara beş yüz dirheme varan gümüş paralar hediye edilmiştir. Daha sonrasında vaaza geçilmiştir. Vaaz sonrasında da içlerinde her emire dört yüz dirhem gümüş bulunan keseler hediye edilmiştir. Bu esnada çeşitli tarikat mensupları tarafından zikir ve evrâdlar okunmuş, akabinde mükellef bir sofrada yemek yenilmiştir. Bu sırada sultana tebrikler sunulmuş, o da devlet ricâline, ulema ve tasavvuf ehline hil'at ile hediyeler vermiş, fakir ve muhtaçlara da sadakalar dağıtmıştır. Yemekten sonra Hz. Peygamberi öven ilahiler söylenmiş, selam ve salavatlar okunmuştur. Bu eğlence ve şenlikler üç gece boyunca devam etmiştir. Daha sonrasında sultanın ve halifenin önünde önce kadılar, emirler ve daha sonra askeri grup yürümüş, kaynaklarda ifade edildiği şekilde heyet toprağı öperek sultana saygı gösterisinde bulunmuştur. Akşam namazı sonrasında ise sultan tarafından dağıtılan farklı renkte şekerlerin ikramına geçilmiştir. İkramların yerleştirildiği tabakların büyüklükleri ve genişlikleri dikkat çekecek boyutlarda yapılmıştır. Kaynağımız bu hususta fakirlerden birisinin hediye olarak aldığı bir tabağı tarttığını ve tabağın ağırlığının dört tencere ağırlığında geldiğini kaydetmiştir. Daha sonra gecenin üçte birinde sema gösterisi başlamış ve sabaha kadar devam etmiştir. Eğlence meclisinde bulunan sultanın elinde altın kesesi sesi duyulduğu an kim rızık isterse haznedarı bu keselerden onlara vermiştir. Mevlid gecesinde meddahlara ve şarkıcılara verilen meblağlar bin dirheme ulaşmıştır.²⁶⁴

Mevlid sabahında da Memlûk Sultanının yaptığı hayırlar ve sadaka dağıtımını devam etmiştir. Bu amaçla sultanın emriyle dergahlara ve zaviyelere ihtiyaçları için buğday ve diğer zahireden bol miktarda dağıtılmıştır. Mevlid gününün sabahı yapılan bu erzak dağıtımını çok büyük bir etkinlik olarak kayıtlarda yer almıştır. Ancak, bu etkinlik resmi bir sıfatla yapılmadığı için,

²⁶⁴ Aşur, *a.g.e.*, 1992, s.197-199; İ. Yiğit, *a.g.m.*, 1991, C.VII, s.391; H. Keleş, (Y.L. Tezi), 2010, s. 29-30.

hiçbir kadı ve yüksek rütbeli emir dağıtım işinde yer almamıştır. Bu dönemde en muhteşem törenlerin sultan Melikü’l-Eşref Kayıtbay zamanında (1468-1496) yapıldığı zikredilmiştir.²⁶⁵

Sultan Kansu Gavri döneminde ise Mevlid Kandili kutlamaları biraz değişiklik gösterse de kutlamaya verilen özen aynı olmuştur. 1509 yılı Muharrem ayının dördüncü günü Kıpt ayı Bişnes’in ilk gününe denk gelmiştir. Hava kararıp, çok yağmur yağmış, sokaklar çamur olmuştur. Yağmur iki gün devam etmiştir. Sultan Meydan’a inip, yuvarlak büyük bir çadır kurdu muştur. Havuzu ark yolundan gelen Nil suyuyla doldurduktan sonra Kahire’deki bütün güllerin toplanmasını emretmiştir. Toplanan gülleri bu bahçeye koydu muştur. Şehirdeki kurraların ve vaizlerin hepsini avluya toplamıştır. İçinde kandil olan sepetler astırıp, bahçenin etrafına güzel, kıymetli örtüler serdirmiştir. Dört mezhep baş kadılarını, emirleri, ileri gelenleri, mübaşirleri çağır tır mıştır. Sultan yanında Atabek Korkmaz ve emirlerden bir grupla geceyi Meydan’da geçirmiştir. Sultan, bu gece Mevlid merasimi dolayısıyla büyük sofralar aç tır mıştır. Davette misafirlere dört yüz sini çıkartılmış tır. Ayrıca Hama memuniyesi (peynir ve irmikle yapılan bir helva türü) yapılmasını emretmiştir. Bu tat lının her parçası yarım rıtıl gelmiştir. Hazırlanan sofralarda sayılamayacak kadar çok kaz, tavuk ve koyun etinden pişirilen yemekler ikram edilmiştir. Bin beş yüz rıtıl et, bin tavuk, beş yüz kaz, besili kuzulardan elli, süt emen kuzulardan kırk tane hayvan kesilerek Mevlid töreni için yemekler hazırlanmıştır. Hatta sultanın bu davet için helva, meyve, şeker dahil bin dinar harcadığı söylenmiştir. Sultan Kansu Gavri’nin 1514 yılında yapılan Mevlid kandili kutlaması da kalabalık halk eşliğinde geçmiştir. Kalede havş denilen kutlama meydanında düzenlenen Mevlid’te yuvarlak otağ kurulmuş, yeni tayin edilen dört mezhep baş kadıları da kutlamaya davet edilmiştir.²⁶⁶

Sıradan Mısır halkı tarafından da Hz. Peygamberin doğumu coşkuyla kutlanmıştır. Sofralar kurulmuş, ziyafetler verilmiştir. Bu gecede her türlü sadakaların ve sırların verildiğine inanılmış tır. Hayırların çokça yapıldığı bu

²⁶⁵ A. Özel, a.g.m., 2004, s. 476.

²⁶⁶ İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s.169, 365

cömert gecede peygamberin doğumunu okumaya özen gösterilmiştir. Bazıları bu gece çalınan deflerle kendinden geçerek ilahiler söylemiştir. Bu tür etkinliklere davet edilenler nezaket gereği evin sahibine bir miktar dirhem vermeleri adetten sayılmıştır.²⁶⁷ Memlûklerden itibaren başta Ahmed Bedevî ve İbrâhîmed-Desûkî gibi bölgenin tanınmış velîleri olmak üzere diğer önde gelen şahsiyetlerin doğum yıl dönümleri için de Mevlid terimi kullanılmaya başlanmıştır. Çoğunun ölüm tarihi bilinmediğinden bu Mevlid törenlerinin önemli bir kısmı velîlerin ölüm yıl dönümünde yapılmıştır. Velînin şahsiyetine bağlı olarak törenler bir gece, bir gün, bir hafta veya sekiz gün devam ettiği gibi bir kısmı küçük bir semtte yahut yerleşim merkezinde, bazıları da büyük şehirlerde ve bölgesel çapta icra edilmiştir. Meselâ Ahmed Bedevî'nin Tanta'daki mevlidi, tarikat mensuplarının uzak memleketlerden gelerek katıldıkları en kalabalık merasimlerden biri olmuştur. Evliya Çelebi, başta Ahmed Bedevî, İbrâhîmed-Desûkî, İbrâhîm Gülşenî ve İmam Şâfiî'nin Mevlidleri olmak üzere birçok Mevlid hakkında bilgi vermiştir. Mevlid kutlamaları Mevlid sahibinin kişiliği, kutlamaların mahiyeti, törenlere katılanların özellikleri gibi sebeplerden dolayı farklılık göstermiştir. İlmî kişiliği ağır basan şahsiyetlerin Mevlidine özellikle ulemâ katılırken sûfî şair İbnü'l-Fârız'ın Mevlidinde daha çok fakir kesimler, İbrâhîm Gülşenî'nin Mevlidinde ise Türkler başta olmak üzere seçkinler katılmıştır. Eski ihtişamını ve resmî desteğini kaybetmiş olsa da bu Mevlid törenleri günümüz Mısır halkında da devam etmektedir.²⁶⁸

Bunlara devadar²⁶⁹ Tomanbay'ın sultan için kurduğu büyük Mevlid çadırı örnek olabilmektedir. Sultan ve emirler Meydan'a ulaşmış, büyük

²⁶⁷ Aşur, a.g.e., 1992, s.199.

²⁶⁸ A. Özel, a.g.m., 2004, s. 476; Eric Geoffroy, *Le Soufisme En Egypte Et En Syrie Sous Les Derniers Mamelouks Et Les Premiers Ottomans*, 1995, s. 105-107; Michael Winter, *EgyptiansocietyunderOttomanrule, 1517-1798*. Routledge, 2003, s.170; Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*, C. X, Devlet Basımevi, 1938, X, 463-476.

²⁶⁹ Kelimenin doğrusu devatdârdır. Eskiden Arapça metinlerde devat şeklinde gemektedir. Türkçeye yanlış olarak divit şeklinde geçmiştir. Devatdar, Farsça divit tutan, divitçi anlamındadır ki, vezir dairelerine mensup ağaladan birine verilen unvandı. Yazıcı manasına da gelirdi. Kelime Memlûklular döneminde “devâdâr” şeklini almıştır. Devâdâr, candar ve sır kâtibi ile birlikte sultana gelen mektup ve evrakı alır, gönderilecek bütün kağıtları sultana imza ettirirdi. Memlûklerin aylık tmar işlerine de bakarlardı. Bu unvan, Fatımiler devrinde

devadar Tomanbay’ın Meydan’da sultan Kaysu Gavri için kurdurduğu büyük Mevlid çadırına girmiştir. Burada sultana ve arkadaşlarına bin dinardan fazla masraf yaptığı bir ziyafet vermiştir. Sultanın atının ayakları altına Meydan’ın kapısından çadıra kadar ipek kumaşlar serilmiştir. Ayrıca, başının üzerine altın ve gümüş mestler saçılmıştır. Ardından sultan çadırda oturunca, emirlerle beraber yemek ziyafeti verilmiştir. Yemek bitince sultan samur kürklü kamiliyeler getirtmiş kendisiyle İskenderiye’ye gidecek olan emirlerine giydirmiştir. Atabek Sudün Acemi’ye ise samur kürklü, mavi bir kamiliye giydirmiştir. Devadar Tomanbay’a verdiği ziyafetten dolayı kırmızı samur kamiliye giydirmiştir. Ayrıca, sakilik yapan bazı hasekilere de hil’atlar giydirmiştir. Sonra emirler alayla Salahiye’den inip evlerine gitmiştir.²⁷⁰

Sonuç: Genel anlamda bakıldığında Memlûk Devletinde sultanlar ve devletin ileri gelen ricali, Fatımi devleti ile Eyyubilerin kültürel mirasından da etkilenecek tevarüs ettikleri eğlence kültürünü yaşatmaya çalışmıştır. Buna rağmen Türkler eski anayurtlarındaki Türk eğlence kültürünün izlerini de geldikleri Mısır ve Suriye coğrafyasına taşımayı ihmal etmemiştir. Bu sebeple Türklerin İslâmiyet’i kabul etmeden önceki kültürlerinde var olan usul çerçevesinde hareket edip kadınların ve erkeklerin aynı mekânda eğlencelere katılmalarında bir sakınca görmemiştir. Kendi örf, adet ve geleneklerini yerine göre devam ettirmiş ve Osmanlı devletinin Mısır’ı fethinden sonra da bu kültür anlayışı yok olmadan mevcudiyetini sürdürmüştür. Bütün İslam aleminde olduğu Memlûkler zamanı Mısır ve Suriye’de dini bayramlara, mevlid kandili, hicri yılbaşı ve aşure günü gibi özel günlere büyük önem verilmiştir. Bu bayramlarda ve özel günlerde İslami kurallar çerçevesinde dini ritüeller ve eğlenceler düzenlenmiştir. Özellikle kaynaklarımızın bize verdiği bilgiler Memlûk sarayı ve üst düzey devlet adamları arasında icra edilen eğlence şenlik ve merasimleri ihtiva etmektedir. Avam tabakası yani halkın kendi aralarında düzenledikleri eğlenceler hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz.

de vardı. Onlarda ve daha sonra Osmanlılarda kâtip yerine kullanılmıştır. Bkz. İbn Tagrıberdi, *En-Nücümü’z-Zahire*, çev. A. Batur, s. 583, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s.583.

²⁷⁰ İbn İyâs, *Memlûk Devletinin Son Yılları*, 2021, s.409.

Özellikle Sultanın himayesinde düzenlenen dini nitelikli eğlence ve merasimlerde kaynakların verdiği bilgiler arasında kurulan sofraların büyüklüğü dağıtılan hediyelerin çokluğu haddi aşmamak kaydıyla düzenlenen eğlencelerin detaylı tasviri göze çarpmaktadır. Sultan ve Memlûk ümerası bu dini bayramlar ve kutsal kabul edilen bu günlerde sofralarını fukaralara açtıkları gibi fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine hayır ve sadaka dağıtma hususunda adeta birbirleriyle yarış içine girmiştir. Memlûk kaynaklarında bu konu hakkında detaylı bilgiler bulmak mümkündür. Bu günlerde yapılan eğlence ve şenliklerin yanı sıra dağıtılan sadaka ve yardımlar devlet içerisinde birlik ve beraberliği sağlayan önemli tesanüd unsurları olarak kabul görmüştür.

KAYNAKÇA

AKKUŞ Yiğit, Fatma, “Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX / 1, 2015, s.45-62.

AŞÛR, Said Abdulfettah, *Mücteme’u’l-Mısrî fî-Asri’l-Selâtinî’l-Memâlik, Dâru’l-Nehsati’l-Arabiyye*, Kâhire, 1992.

BAYKARA, Tuncer, “Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler”, *Erdem Dergisi Dergi Park Akademik*, S. 36, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2000, s. 867-898.

BERTRANDON De La Broquere, *Bertrandon de la Broquere’in Deniz Aşırı Seyahati*, çev. İlhan Arda, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

BOZKURT, NEBİ, “Bayram Kutlamaları”, *DİA*, C. V, İstanbul, 1999, s.262.

ÇETİN, ŞÜKRÜ, *XV. Yüzyıl Memlûk Kaynaklarından Zubdetu’l-Keşfu’l-Memâlik ve Sosyal-Kültürel Açardan Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2008.

ÇETİN, Osman, *İbn Kennân*, *DİA*, C. XX, İstanbul, 1999, s.101-102.

EI-BAKLÎ, *et-Tarabî’l-Asr Memlûkî (Ğına’-er-Raks-el Musîka)*, Muhammed Kandîl, Kahire, 1984.

EL-MAKRİZÎ, (1364-1442), *es-Sulûk li-Marifet Düvel el-Muluk*, Tahkik Muhammed 'Abd el-Kadir 'Ata, Beyrut: Dâr el-Kutub el-Telmiyye, 1997.

EL-MAKRİZÎ, *el-Mevâziye'l-İ'tibârî-Zikri'l-Hutatve'l-A'sâr*, tahk. Muhammed Zinhum – Mediha Şarkavi, C. I-II, Mektebet-i Medbûlî. Kâhire, 1998.

EL-MALATÎ, Abdu'l-Bâsit, *Neylû'l-emel fî zeyli'd-Düvel*. nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, C.I/II.

ERDEM, İlhan, Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Dogu'ya Etkileri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2000, s.1-36.

ERSAN, Mehmet, “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkanının Eğlence Hayatı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XI, S. 1, Temmuz 2006, s. 89-93.

EVLİYA Çelebi, *Seyahatnâmesi*, C. X, Devlet Basımevi, 1938.

GENÇ, Reşat, *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve sarı, kırmızı, Yeşil*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997.

GÜLER, Hatice, *Mesâlikü'l-Ebsâr Fî-Memâlikü'l-Emsâr (Devlet-İ Memâlikü'l-Ülâ Kısmı/ 1301-1349) Tercüme ve Tablîli*, (Doktora Tezi), Gazi Üniv., 2017.

GÜLER, Hatice, *Memlûk Sultanlığı (Mesâlikü'l-Ebsâr Fî-Memâlikü'l-Emsâr (Devlet-i Memâlikü'l-Ülâ Kısmı/ 1301-1349)*, Berikan Yayınevi, 2019.

GEOFFROY, Eric, *Le Soufisme En Egypte Et En Syrie Sous Les Derniers Mamelouks Et Les Premiers Ottomans*, Damas, 1995.

HÜSEYN SAİD, İbrahim, *El-Babriye fî Asr Selatin Memalik*, Zagazig Üniversitesi, Şarkıyye, Mısır, 1983.

İBN ABDU'Z-ZAHİR, *er-Ravzü'z-Zahir fî Siret Melik ez-Zahir*, (Çev. Aydın Usta), Yeditepe yayınevi, İstanbul, 2021.

İBN BATTÛTA, Ebu Abdullah Muhammed et-Tancî, *Rızle-Tuhfet en-Nuzûârî Garâib Emsâr ve 'Acâib Esfâr, İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, C. I-II, 5. Baskı, İstanbul, 2018.

İBN İYAS, Bedayü'z-Zühur, C. V, *Memlûk Devletinin son yılları Kansu Gavri ve Osmanlılar (1501-1516)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021.

İBN KENNÂN, *Muhammed İsa İbn Kennân, Hadâ'iku'l-Yâsemin fî Zikeri Kavânîni'l-Hulefa ve's-selâtin (1074-1153)*, En Nefais Yayınevi, çev. Abbas Sabbağ, Beyrut, 1991.

İBN TAGRİBERDÎ, *el- Menbelu's-sâfîve'l-müstevfîba'de'l-vâfî*, (thk. M. Muhammed Emin), C.VI, Merkezü Tahkîki't-Türâs, Kahire, 1990.

İBN TAGRİBERDÎ, *En-Nücûmu'z-Zabire*, (Çev. Ahmet Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

KALLEK, Cengiz, "Bulak", DİA, C.VI, 1992, s.387.

KANAT, Cüneyt, "Memlûk Devletinde Eğlence Kültürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XDI, S. 1, 2007, s.53-62.

KARA, Seyfullah, Selçuklu Türkiye'sinde Eğlence Türü Olarak Bezm ve Musiki, Karabük Üniversitesi, *Bilig Dergisi*, Kış 2014, S. 68, s.169-172.

KELEŞ, Hasan, *Memlûkler'de Bilimsel, Sosyal ve Kültürel Hayat*, Gazi Osman Paşa Üniv., (Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2010.

KIRPIK, Güray, Orta çağın Son Yüzylında Mühim Tarihçiler ve Eserleri (1353-1453), *Akev Akademi Dergisi*, Yıl 12, S.36, 2008, s.139.

KOCA, Salim, "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", <https://www.turkcenindirilisi.com/turk-tarihi/eski-turklerde-bayramlar-toylar-ve-festivaller-prof-dr-salim-koca-h73875.html>.

KORTANTAMER, Samira, "Memlûk Toplumunda Kadın", Orta Çağda Kadın (Ed. A. Çetin), caireses Ankara, 2011, s. 167.

KORTANTAMER, Samira, "Bir Hükümdarlık Alâmeti Olan Tırâz" *Acta Turcica*, "Türk Kültüründe Terzilik", Editörler: E. Gürsoy vd. Yıl 1, Sayı 2/2, Temmuz 2009, s. 79-85.

LEWICKA, Paulina, Food and Foodways of Medieval, Aspects of Life in an İslamic Metropolis of the Eastern Mediterranean, Brill, çev. Halid Abdullah Yusuf, Bahreyn, *Halk Kültürü Dergisi*, S.27, 2011, s.198-211.

MUSTAFA, Vecih Mustafa, *el-Gıda fî Mısr Asr Selatiyn el-Memalik*, Topluluk Tarihi Çalışmaları Yayıncılık, Kahire, 2016, s.84.

ÖZBEK Süleyman, *Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars*, Berikan Yay., Ankara 2018.

ÖZBEK Süleyman, *Memlûklerde Devlet ve Saltanat I*, Berikan Yay. Ankara 2019.

ÖZBEK, Süleyman, Memlûk Devletinin Siyasi ve Kültür Hayatında Rol Alan Moğol Asıllı Bir Aile (Şâhin eş-Şeyhî ve Ailesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.27, 2010, s.529-552.

ÖZBEK, Süleyman, “Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar Sultanı Öldüren Sultan Olur”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, C. 32, S. 53, Ankara 2013, s. 155-172.

ÖZBEK, Süleyman, “Yakın Doğu Türk-İslâm Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara 2002, s. 127-133.

ÖZBEK, Süleyman, "Zübdetü Keşfü'l-Memalik'de Türk Devlet Telakkisinin Yansımaları", *G.Ü. Gazî Eğitim Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı I-II, Temmuz 2009. s. 82-93,

ÖZEL, AHMET, “Mevlid”, *DİA*, C.XXIX, Ankara, 2004, s. 475-476.

TAFUR, Pero, *Pero Tafur Seyahatnamesi*, çev. Hakan Kılınç, Kitap Yayınevi, 2. Bsk., 2021.

WINTER, Michael, *Egyptian Society under Ottoman Rule: 1517-1798*, London, 1992.

YİĞİT, İsmail, “Memlûkler”, *DİA*, C.XIX, Ankara, 2004, s.90-96.

YİĞİT, İsmail, “Siyasi –Dini-Kültürel – Sosyal İslam Tarihi”, *Kayhan Yayınları*, C.VII, İstanbul, 1991, s.390-393.

ZEYTUN, ADİL, *Tarîhu'l-Memâlik*, Dımaşk, 1981-1982.

ZİYADE, Muhammed Mustafa, *Makrîzî ve Çağdaşları*, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.8, S.1, İzmir, 1993, s.219-232.